

Šutnja ili navještaj? Egzegetsko-teološka analiza Mk 16, 1-8

Kovaček, Ena

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Catholic Faculty of Theology in Đakovo / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:120:045228>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-16**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Catholic Faculty of Theology](#)

**SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET U ĐAKOVU**

ŠUTNJA ILI NAVJEŠTAJ?

Egzegetsko-teološka analiza Mk 16, 1-8

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. s. Silvana Fužinato

Studentica: Ena Kovaček

Đakovo, 2022.

Sadržaj

Sažetak	3
Summary	4
Uvod	5
1. Opće značajke Evanđelja po Marku	6
1.1. AUTOR	8
1.2. VRIJEME NASTANKA.....	11
1.3. MJESTO NASTANKA	12
1.4. ZAJEDNICA KOJOJ JE MARKOVO EVANĐELJE UPUĆENO	12
1.5. JEZIK I STRUKTURA	14
1.6. MARKOVA TEOLOGIJA.....	16
1.6.1. <i>Kraljevstvo Božje</i>	16
1.6.2. <i>Učeništvo</i>	17
1.6.3. <i>Mesijanska tajna</i>	17
1.7. PROBLEMATIKA EVANĐELJA	19
2. Uskrsli i žene (Mk 16, 1-8)	21
2.1. PITANJE ZAVRŠETKA MARKOVOG EVANĐELJA.....	21
2.1.1. <i>Otvoren završetak (Mk 16, 8)</i>	21
2.1.2. <i>Duži završetak (Mk 16, 9-20)</i>	22
2.2. STRUKTURA MK 16, 1-8	24
2.3. EGZEGETSKO-TEOLOŠKA ANALIZA MK 16, 1-8.....	27
2.3.1. <i>Uvod (Mk 16, 1)</i>	27
2.3.2. <i>Odlazak žena na grob (Mk 16, 2-4)</i>	30
2.3.3. <i>Susret s mladićem u grobu (Mk 16, 5-7)</i>	30
2.3.4. <i>Bijeg žena iz groba i šutnja (Mk 16, 8)</i>	34
2.4. AKTUALIZACIJA TEKSTA	39
Zaključak	42
Bibliografija	43

Sažetak

ŠUTNJA ILI NAVJEŠTAJ? Egzegetsko-teološka analiza Mk 16, 1-8

Diplomski rad pod naslovom »Šutnja ili navještaj?« donosi egzegetsko-teološku analizu originalnog završetka Markovog evanđelja (16, 1-8). U prvom dijelu rada osvrnut ćemo se na temeljne značajke Evanđelja po Marku kao što su autor, mjesto i vrijeme nastanka, zajednica kojoj je evanđelje upućeno, jezik i struktura. Ovo evanđelje je prepoznatljivo po dosljednoj Markovoj teologiji koja se bavi motivom Kraljevstva Božjeg, temom učenja i mesijanskom tajnom. Ti motivi su međusobno isprepleteni, osobito motiv učenja i mesijanska tajna. Kako se evanđelje bliži svom vrhuncu i otkrivanju istinskog Isusovog identiteta, to učenici Isusa sve manje razumiju i ne prepoznaju ga kao dugo očekivanog Mesiju. Na kraju prvog dijela rada ukratko ćemo prikazati problematiku evanđelja kroz povijest.

U drugom dijelu rada pristupit ćemo detaljnijoj egzegetsko-teološkoj analizi Mk 16, 1-8. U prvom poglavlju analizirat ćemo vrlo složeno pitanje završetka Markovog evanđelja (16, 1-8) i takozvanog kasnijeg dodatka (16, 9-20). U središnjem dijelu pokušat ćemo odgovoriti na pitanje bijega i šutnje žena koji su reakcija na susret s mladićem u bijeloj haljini u Isusovu grobu s posebnim osvrtom na ulogu žena, koja je ujedno i uloga čitatelja svakoga vremena.

Glavni cilj rada je ukazati na pedagoški i kerigmatski karakter otvorenog završetka Markovog evanđelja koji i danas ima snažnu pragmatičku snagu i funkciju. Čitatelj stječe dojam da navještaj o Isusovom uskrsnuću paradoksalno završava bijegom i šutnjom žena. No Markov namjerni otvoreni završetak izuzetno je poticajan i za čitatelje današnjeg vremena koji su pozvani preuzeti ulogu žena, krenuti u Galileju i u osobnom susretu s Uskrsnim postati neustrašivi i autentični navjesticima Radosne vijesti.

Ključne riječi: Markovo evanđelje, Uskrsli, prazan grob, žene, bijeg, šutnja

Summary

SILENCE OR NOTICE?

Exegetical and theological analysis of Mk 16, 1-8

The thesis entitled »Silence or Notice?« presents an exegetical and theological analysis of the original ending of Mark's Gospel (16:1-8). In the first part of the thesis, we will look at the basic features of the Gospel according to Mark, such as the author, place and time of creation, the community to which the gospel was addressed, language and structure. This gospel is recognizable by Mark's consistent theology, which deals with the motif of the Kingdom of God, the theme of discipleship, and the messianic mystery. These motives are intertwined, especially the motive of discipleship and the messianic secret. As the gospel approaches its climax and the revelation of the true identity of Jesus, the disciples understand Jesus less and less and do not recognize him as the long-awaited Messiah. At the end of the first part of the thesis, we will briefly present the issue of the gospel throughout history.

In the second part of the thesis, we will approach a more detailed exegetical and theological analysis of Mk 16:1-8. In the first chapter, we will analyze the very complex issue of the ending of Mark's Gospel (16:1-8) and the so-called later addition (16:9-20). In the central part, we will try to answer the question of women's flight and silence, which are a reaction to meeting a young man in a white dress in Jesus' tomb, with special reference to the role of women, which is also the role of readers of all times.

The main goal of this thesis is to point out the pedagogical and kerygmatic character of the open ending of Mark's Gospel, which still has a strong pragmatic force and function today. The reader gets the impression that the announcement of Jesus' resurrection paradoxically ends with the flight and silence of the women. But Mark's deliberate open ending is extremely stimulating for readers today who are called to take on the role of women, go to Galilee and, in a personal encounter with the Risen One, become fearless and authentic heralds of the Good News.

Key words: *Mark's Gospel, Risen One, empty tomb, women, escape, silence*

Uvod

Evandelist Marko je začetnik nove književne vrste koja se zove evanđelje. Marko u evanđelju opisuje Isusovu muku, smrt i uskrsnuće za noviju generaciju vjernika koja nije imala blizak kontakt s Isusom, kao što je generacija autora evanđelja. Ovo evanđelje je najkraće od ostalih evanđelja te je kroz povijest često bilo zaboravljeno, jer se smatralo da je ono samo kraći prikaz Matejevog evanđelja. Razvojem biblijskih znanosti Markovo evanđelje biva sve više uvaženo zbog svoje originalnosti u stilu pisanja. No na pitanje autorstva te vremena i mjesta nastanka evanđelja još uvijek nije odgovoreno. Još veći problem predstavlja sam završetak evanđelja koji se sastoji od originalnog teksta i teksta koji je, zbog svog zbunjujućeg završetka, kasnije nadodan.

Autor završava evanđelje izvješćem o susretu žena s mladićem na Isusovom grobu (Mk 16, 1-8). Mladić ohrabruje žene te im govori da prenesu vijest o Isusovom uskrsnuću njegovim učenicima. Žene nisu poslušale mladićeve riječi, nego bježe i šute o tom događaju. Originalni završetak Markovog evanđelja čitatelje zbunjuje i iznenađuje, jer žene nakon susreta s mladićem na grobu bježe, ne prenoseći učenicima radosnu vijest Isusovog uskrsnuća. Mnogi bibličari su pokušali dati odgovor na pitanje takvog otvorenog završetka evanđelja, pa su nastale teorije da je pravi kraj evanđelja izgubljen ili da je autora evanđelja spriječila smrt u pisanju sretnog završetka evanđelja. Ovaj rad želi dati odgovor na ta pitanja, ali i ukazati na mogućnost da je autor namjerno završio svoje evanđelje na takav iznenađujući i paradoksalan način.

Rad je podijeljen u dva dijela. Prvi dio analizira razlog nastanka evanđelja, autora, vrijeme i mjesto nastanka i problematiku evanđelja. Vrlo je važno imati na umu zajednicu kojoj autor evanđelja piše, ako i strukturu i jezik evanđelja. Marko se koristi jednostavnim grčkim jezikom koji daje »život« svakoj sceni koju evandelist opisuje. Autor evanđelja se ne želi prikazati kao veliki književnik, nego želi prikazati Isusov život, njegovu muku, smrt i uskrsnuće u jedinstvenu cjelinu koja će bodriti i ohrabriti svoje čitatelje. Drugi dio rada posvećen je pitanju završetka evanđelja i razlogom nastanka kasnijeg duljeg završetka. Najvažniji, središnji dio donosi detaljniju egzegetsko-teološku analizu Mk 16, 1-8 s posebnim naglaskom na aktualizaciju teksta.

1. Opće značajke Evanđelja po Marku

Marko je začetnik nove književne vrste koja se zove evanđelje. Riječ evanđelje je grčkog podrijetla te se odnosi na prenošenje radosne vijesti. Grčka riječ *evangelion* se najčešće upotrebljavala tijekom ustoličenja vladara ili pobjede nad protivnikom. Riječ evanđelje najčešće je upotrebljavao Pavao povezujući ju s naviještanjem Isusove smrti i uskrsnuća. Marko s pojmom evanđelje obuhvaća cjelokupni Isusov život, jer Isusova povijest predstavlja sadržaj evanđelja koju treba naviještati po cijelom svijetu. Markov spis je prvi put nazvan evanđeljem oko 150. godine, uz Mateja, Luku i Ivana. To je prvi učinio kršćanski pisac i mučenik Justin.¹

U Markovom evanđelju se po prvi puta koriste konkretne Isusove riječi te se govori o njegovim čudima. Marko propovijeda u pisanom obliku koji je povijesni izvještaj. Marko povezuje Isusa koji je Učitelj i čudotvorac s Isusom koji je raspet i Isusom koji je uskrsnuo. Evanđelist je svojim izvješćem prikazao Isusa kao Sina Božjega te je izvješću ujedno dao povijesnu podlogu čime se isključuje da se Krist pretvori u mit ili jedno od božanstava.²

Riječ evanđelje (grč. *evangelion*), koja označava dobru i radosnu vijest, koristi Pavao kada prvim kršćanima govori o Božjem djelovanju koje se ostvarilo u osobi Isusa Krista. Marko je prvi napisao strukturalni prikaz Isusovog djelovanja koje je poslužilo kao model drugih evanđelista za vlastita evanđelja. Marko je za svoje evanđelje koristio različite vrste tradicijske građe koja je postojala o Isusu, a ona je bila u obliku parabola, izreka, događaja iscjeljenja i čudesa te izvješća o mucu. Novost je što je Marko tu tradicijsku građu povezo u određeni plan i redosljed te je dodao parenetska tumačenja koja bi čitateljima evanđelja pobliže objasnila određeni događaj.³

Prvo izvješće Isusovih učenika se baziralo na Isusovoj smrti i uskrsnuću te na njegovom djelovanju. Prvi slušatelji Radosne vijesti bili su upoznati sa smrću Isusa Krista, no nastao je problem razumijevanja i tumačenja Isusove smrti na križu i uskrsnuća. Apostoli su to objašnjavali putem spisa Starog zavjeta, no s vremenom su dolazili novi naraštaji koji nisu poznavali Uskrslog Krista te se tada javlja potreba navješćivanja Isusove muke, smrti

¹ Usp. V. JARAK, T. LADAN, *Evanđelje po Marku*, Mostar, 1990., 12.

² Usp. I. DUGANDŽIĆ, *Biblijska teologija Novog zavjeta*, Zagreb, 2004., 66.

³ Usp. D. J. HARRINGTON, B. V. VIVIANO, R. J. KARRIS, R. J. DILLON, PH. PERKINS, *Komentar evanđelja i Djela apostolskih*, Sarajevo, 1997., 39.

i uskrsnuća. Evanđelje se s vremenom širi preko Palestine do helenističkog područja. Potrebu za jasnijim prikazom Isusove muke i uskrsnuća uočava anonimni sastavljač izvješća muke, smrti i uskrsnuća Kristova. To izvješće opisuje tri zadnja dana Isusova života u Jeruzalemu te se koristi točnim navodima, mjestima, vremenu i imenima osoba koje su sudjelovale u tom događaju. Evanđelist želi teološki interpretirati događaje ta tri dana putem starozavjetnih simbola i židovske apokaliptike.⁴

Marko se u evanđelju koristi povijesnim činjenicama kada govori o Isusovom krštenju na Jordanu, djelovanju u Galileji, odlasku u Jeruzalem te osudom na smrt i razapinjanjem na križ. Iako se koristi povijesnim činjenicama, Marko nije želio napisati povijesnu knjigu, nego je želio temelje imati u povijesnim činjenicama, ali će govoriti o vjeri u Isusa Krista.⁵

Markovo evanđelje je bogato geografsko-teološkim opisom radnje. Marko koristi geografiju kako bi opisao Isusovo kretanje od Galileje, u prvim poglavljima evanđelja, pa sve do Jeruzalema gdje će doživjeti muku i smrt. Povezanost Galileje i Jeruzalema u evanđelju se može tumačiti kao prihvaćanje nasuprot odbacivanja ili red nasuprot kaosa, ali takav način tumačenja ne bi trebao biti isključivo mehanički. Teološki vid kojim Marko predstavlja Isusa je govor o Isusovoj moći koja se očituje putem Isusovih djela i riječi, a sam Isus govori o naravi svoje moći učenicima u 8, 22 – 10, 52.⁶

Marko je Isusovo djelovanje smjestio u dva mjesta, Galileju i Jeruzalem. Galileja je za vrijeme pisanja evanđelja bila pogansko područje, dok se u Jeruzalemu nalazio Hram koji je bio središte života svakog Židova. Isus u Galileji naviješta Božje kraljevstvo i čini čudesna djela, dok u Jeruzalemu doživljava odbacivanje, poniženje i smrt. Može se reći da Marko koristi ta dva geografska pojma da bi ostvario metaforu. Time Galileja predstavlja pogansko područje kojem se poručuje da se Božje kraljevstvo približilo ljudima, dok u Jeruzalemu Isusova smrt označava kraj hramske zajednice, kojim započinje nova zajednica Izabranog Božjeg naroda. Novi Izabrani narod neće činiti isključivo Židovi, već će biti otvorena svim ljudima ovoga svijeta.⁷

⁴ Usp. I. DUGANŽIĆ, *Biblijska teologija Novog zavjeta*, 65.

⁵ Usp. V. JARAK, T. LADAN, *Evanđelje po Marku*, 13.

⁶ Usp. D. J. HARRINGTON, B. V. VIVIANO, R. J. KARRIS, R. J. DILLON, PH. PERKINS, *Komentar evanđelja i Djela apostolskih*, 39.

⁷ Usp. V. JARAK, T. LADAN, *Evanđelje po Marku*, 13–14.

Novost Markovog evanđelja se nalazi u vrsti i načinu prikazivanja Isusovog života. Marko se koristi predajom koja je već bila proširena u kršćanstvu.⁸ Većina bibličara tvrdi da Marko želi povezati Isusovo mesijanstvo i čovječstvo. Marko je sa svojim spisom pokrenuo proces kojim se spriječilo zaboravljanje povijesnog Isusa. Evanđelist se bazirao na prikazu Isusa povijesti, što mu je omogućilo da prikaže Isusovo javno djelovanje koje je započelo s djelovanjem Ivana Krstitelja, pa sve do Isusove muke. Marko je Isusovo djelovanje prikazao na sustavan način, organizirajući događaje Isusovog života s obzirom na vremenski okvir i mjesto djelovanja. Marko je to mogao napraviti samo u ograničenim okvirima te se zbog toga ne mogu izvući povijesni zaključci, jer je Isusov život prikazan kao put iz Galileje u Jeruzalem.⁹

Marko nije pisac koji je imao visoko obrazovanje niti je imao književni domet, ali je evanđelje napisano živim, slikovitim i jasnim jezikom koji privlači čitatelje. Marko nije pisao za otmjeno društvo u određenom prostoru, nego za stvarne ljude koji su se borili s određenim životnim uvjetima, od kojih je jedan bio važnost ustrajnosti u vjeri, neovisno o mogućim progonima.¹⁰

Svrha Markovog evanđelja je produbljenje vjere zajednice kojoj je pripadao. Pišući evanđelje koje ukazuje da je čovjek spašen zbog Isusove muke i križa, Marko želi čitatelje ohrabriti za suočavanje s progonstvom, potičući zajednicu na ustrajnost u vjeri.¹¹

1.1. AUTOR

Pitanje identiteta Markovog evanđelja je jedno od najčešće postavljenih pitanja. Autor evanđelja je nepoznat, jer je naznaka »po Marku« dodana kasnije. Naznaka je vjerojatno dodana jer se u patrističko doba autora ovog evanđelja poistovjećivao s Ivanom Markom koji je prikazan kao Pavlov pratilac i Petrov suradnik.¹²

⁸ Usp. D. ALEXANDER, P. ALEXANDER, *Biblijski priručnik. Mala enciklopedija*, Zagreb, 1989., 499.

⁹ Usp. J. GNILKA, *Teologija Novog zavjeta*, Zagreb, 1999., 123–124.

¹⁰ Usp. V. JARAK, T. LADAN, *Evanđelje po Marku*, 13.

¹¹ Usp. D. J. HARRINGTON, B. V. VIVIANO, R. J. KARRIS, R. J. DILLON, PH. PERKINS, *Komentar evanđelja i Djela apostolskih*, 39.

¹² *Isto*, 38.

Razgovor o identitetu evanđelista se često svodi na bilješku biskupa Papije Hijerapolskog, a ta bilješka se fragmentarno nalazi u Euzebijevom djelu *Povijest crkve*.¹³

Papija je bio biskup u Frigiji prije 120. godine te je napisao djelo *Tumačenje Gospodinovih riječi* u pet svezaka. Djelo se nije sačuvalo, ali je povjesničar Euzebije sačuvalo nekoliko odlomaka iz Papijinog djela. Papija svoje informacije dobiva od starješine Ivana, za kojeg neki smatraju da nije bio apostol, ali je poznavao apostole.¹⁴ Papija Hijerapolski spominje Marka kao autora evanđelja i kao Petrovog tumača. Papija je Marka opisao kao Petrovog tumača koji je zapisao Isusove riječi i djela, no nije bio jedan od apostola, već je slijedeći Petra prilagođavao slušateljima Petrove riječi koje je kasnije zapisao. Postavlja se pitanje o kojem Marku Papija govori, jer je ime Marko bilo vrlo često te je nekada bilo korišteno kao skraćena od dužeg imena, kao što je na primjer Marko Antonije.

O Marku i njegovom identitetu govore ostali spisi Novog zavjeta. Djela apostolska 15, 39 spominju Ivan Marka koji je bio blizak s Petrom, Pavlom i Barnabom. Poslanica Filemonu 24 spominje Marka kao Pavlovog suradnika. Poslanica Kološanima 4, 10 opisuje Marka kao Barnabinog nećaka. Prva Petrova poslanica 5, 13 govori o Marku kao Petrovom »sinu« koji se nalazi s njim u Rimu. Druga poslanica Timoteju 4, 11 opisuje da je Pavao, očekujući skorbu smrt, tražio da mu dovedu Marka »jer mu je koristan za služenje«. Ovi iskazi se mogu spojiti da bi se dobila šira slika o Ivanu zvanom Marko: znao je Petra u Jeruzalemu, kasnije postaje Pavlov pratilac sve do oko 46.-50. godine kada ulazi u sukob s Pavlom, nakon par godina se pomiruju te dolazi u Rim oko 60. godine gdje je pomagao Petru i Pavlu do njihovog mučeništva.

Postoji mogućnost da je Papija mislio na Ivana Marka opisanog u novozavjetnim tekstovima, a tu mogućnost potvrđuje postojanje tradicije koju je Papija primio od starješina. Ta tradicija je bila poznata desetljećima prije nego što ju je Papija zabilježio u svom spisu. Iako se ne može osporiti postojanje te tradicije, unutarnji dokazi evanđelja ukazuju da je evanđelist drugi Marko. Evanđelist opisuje Petra kao najvažnijeg od drugih apostola, ali to ne znači da je Petar izvor evanđelja. Također je teško objasniti zašto je evanđelje napisano na grčkom jeziku, ako je Ivan Marko Židov koji govori aramejskim

¹³ Usp. M. LIMBECK, *Markovo evanđelje*, Zagreb, 1999., 5–7.

¹⁴ Usp. W. J. HARRINGTON, *Uvod u Novi zavjet. Spomen ispunjenja*, Zagreb, 1975., 129.

jezikom. Autor evanđelja ovisi o tradiciji koja je došla do njega na grčkom jeziku te slabo poznaje geografiju Palestine.¹⁵

Papija u svojoj bilješci Marka brani apologetski te naglašava apostolski autoritet Markovog djela jer se autor Marko oslanja na Petrovo propovijedanje, točnije, oslanja se na očevica. Papija pisca Markovog evanđelja ne poistovjećuje s Ivanom Markom koji je opisan u Djelima apostolskim. Zbog starosti Papijine bilješke, potrebno ju je kritički ispitati kako bi se provjerilo je li autor evanđelja za svoj temelj koristio Petrove govore. Ako se uzme u obzir literarna i tradicijska kritika Markovog evanđelja, nema naznake koja bi ukazala da je ovo evanđelje repriza ili tumačenje onoga što je Petar mogao propovijedati. Ovo evanđelje je nastalo iz mnogostrukih i slojevitih predaja koje su iz različitih izvora dospjele u evanđelje, a nikako ne treba izostaviti utjecaj helenističkog židovstva.¹⁶

Papija navodi kako je Marko Petrov tumač, tj. prevoditelj te je potrebno tu tvrdnju razjasniti. Tvrdnja da je Marko Petrov tumač (grč. *hermeneutes*) ne mora značiti da je Marko prevodio Petrov govor s aramejskog jezika na grčki, nego se ta tvrdnja može odnositi na mogućnost da je Marko oblikovao Petrove propovijedi.¹⁷ Papija tvrdi da je Marko ovisio o Petrovom propovijedanju, ali je načinio svoj raspored evanđelja. Ta tvrdnja ne potkrepljuje blizak odnos između Petra i Marka koji Papija opisuje. Neki bibličari u potpunosti odbacuju Papijinu tradiciju, no postoji par činjenica koje bi opravdale ono što je Papija napisao, jer su starije tradicije često sadržavale određene elemente istine koje su se iskrivile, pa se tako može reći da je Papija mogao na pojednostavljen način zapisati da je Marko u svoj spis preoblikovao i preorganizirao sadržaj koji je čuo od standardnog pripovijedanja za koje je moguće da potiče direktno od apostola. Ta tvrdnja bi mogla uspješno objasniti činjenicu da je Markovo evanđelje bilo prihvaćeno i poznato piscima Matejevog i Lukinog evanđelja, a Ivan je mogao biti neovisan u većini svog sadržaja, iako postoje određene sličnosti između Marka i Ivana. Ako se odbaci tvrdnja je da autor evanđelja Ivan Marko, ali se želi ostati vjeran Papijinoj

¹⁵ Usp. R. E. BROWN, *Uvod u Novi zavjet*, Zagreb, 2008., 155–158.

¹⁶ Usp. M. LIMBECK, *Markovo evanđelje*, 5–7.

¹⁷ Usp. R. A. COLE, *Evanđelje po Marku. Uvod i komentar*, Daruvar, 1997., 42–43.

tradiciji, onda se može zaključiti da je rana tradicija pripisala evanđelje nepoznatom kršćaninu Marku, koji je kasnije pomiješan s Ivanom Markom.¹⁸

Tko je autor evanđelja? Potrebno je ostati na činjenici da je autor nepoznat, ali se ne može u potpunosti isključiti da je evanđelje nosilo Markovo ime. Moguće da je u pitanju bila zajednica koja je posjedovala djelo nekog kršćanina Marka koji nije bio ni apostol, ni očevidac.¹⁹

1.2. VRIJEME NASTANKA

Papijina tradicija nalaže da je evanđelje napisano sredinom ili krajem 60. godina, odnosno, prije ili poslije Petrove smrti. Tu teoriju potvrđuju dokazi unutar samog evanđelja: Marko ne daje detalje o Prvom židovskom ustanku protiv Rimljana koji je bio u razdoblju od 66. do 70. godine te nigdje ne spominje pad Jeruzalema.

Zagovaratelji hipoteze da je evanđelje pisano poslije 70. godine tvrde da ljudi koji su živjeli izvan Palestine nisu bili upućeni u pojedinosti Ustanka i pada Jeruzalema. Oni smatraju da pad Jeruzalema nije imao veliki značaj, sve do trenutka kada se počeo tumačiti kao Božja kazna za bol i patnju koja je bila učinjena Isusu. Ova tvrdnja nije točna jer su židovski apokaliptičari i Josip Flavije davali veliku pozornost razorenom Hramu i padu Jeruzalema, što ukazuje da su kršćani židovskog podrijetla bili dobro upoznati sa simbolikom tih događaja.

O vremenu pisanja Markovog evanđelja govori činjenica korištenja Marka kao izvora za Mateja i Luku. Ako su se Matej i Luka služili Markom, a napisani su između 80.-90. godine, Evanđelje po Marku je moralo nastati prije 75. godine.

O problematici vremena pisanja Evanđelja također govori i tvrdnja J. O'Callaghana iz 1972. godine koji je pronašao riječi Markovog evanđelja (6, 52-53) na ulomku grčkog papirusa iz Kumrana (7Q5) kojeg je moguće datirati između 50. godine prije Krista i 50. godine poslije Krista. Ako je ta tvrdnja točna, onda se može zaključiti da je Markovo evanđelje bilo u upotrebi više od deset godine prije razorenja kumranske zajednice 68.

¹⁸ Usp. R. E. BROWN, *Uvod u Novi zavjet*, 155–158.

¹⁹ Usp. M. LIMBECK, *Markovo evanđelje*, 5–7.

godine. Neki bibličari se slažu s time, no većina smatra da je Markova tradicija nastala par desetaka godina nakon Isusove smrti.²⁰

Danas je zastupljeno mišljenje da je Markovo evanđelje nastalo oko 70. god. posl. Kr., ali razlike u tumačenju nastanka evanđelja nastaju u interpretaciji »Male apokalipse« opisane u Mk 13. Mk 13 govori o posljedicama rata koje se ukazuju preko gladi, prirodnih katastrofa i progonima, a svi ti događaji ukazuju na skori ponovni Kristov dolazak. Ova predaja seže iz predmarkovske tradicije koju je evanđelist uvrstio u svoje djelo. »Mala apokalipsa« najavljuje ratno stanje (Mk 13, 7), progone od strane pogana i Židova (Mk 13, 9), pojavu lažnih proroka (13, 6. 21sl.) i pad Hrama (Mk 13, 14). Taj opis upućuje na strahote židovskog rata te time pojačava aktualnost samoga teksta. Zbog toga teksta ostaje nejasno očekuje li autor razorenje Hrama ili opisuje ono što se nedavno dogodilo.²¹

1.3. MJESTO NASTANKA

Moguće mjesto nastanka je Galileja, Sirija, Dekapolis, Tir i Sidon, a ako se oslanja na Papijinu bilješku, spominje se i Rim. Neki autori se opredjeljuju da je evanđelje nastalo u Rimu zbog latinskih riječi koje se nalaze u evanđelju, ali je problem što latinizmi mogu upućivati na bilo koju zajednicu koja je bila pod utjecajem Rimskog Carstva. Autori koji se protive da je Rim mjesto nastanka evanđelja tvrde da ono ne spominje probleme koje je Pavao opisao za rimsku zajednicu, osobito evanđelje ne govori o napetosti između obraćenika s poganstva i judeokršćana te ne postoji sličnost s Pavlovom poslanicom Rimljanima. Galileju i Judeju također možemo isključiti kao moguće mjesto nastanka evanđelja jer autor slabo geografski poznaje ta područja. Zbog toga što evanđelist dobro poznaje tradiciju o Isusu, mjesto nastanka evanđelja bi trebalo smjestiti u području Palestine ili Sirije.²²

1.4. ZAJEDNICA KOJOJ JE MARKOVO EVANĐELJE UPUĆENO

Marko piše zajednici koja je pretežno sastavljena od vjernika helenističkog podrijetla te zbog toga prevodi aramejske izraze i tumači židovske običaje. Bibličari smatraju da je evanđelje napisano oko 70. godine, a to razdoblje je obilježeno činjenicom da većina kršćana prve generacije, odnosno generacije koja je živjela u Isusovo vrijeme, umire te

²⁰ Usp. R. E. BROWN, *Uvod u Novi zavjet*, 160–162.

²¹ Usp. M. LIMBECK, *Markovo evanđelje*, 7–8.

²² *Isto*, 8.

ih zamjenjuje druga generacija, kojoj pripada sam Marko. Smjena generacija je mogla negativno utjecati na kršćane jer su se mogle izgubiti činjenice o Isusovom životu, no Marko je svojim spisom prikazao ključne trenutke Isusovog života. Marko ne govori isključivo o povijesnom Isusu iz Nazareta, nego govori o Isusu koji je Mesija i Sin Božji.²³

Evandjelje je napisano za kršćane koji nisu židovskog podrijetla, a to se može zaključiti jer Marko tumači aramejske izraze, kao npr. *Boanerges* – »Sinovi groma« (Mk 3, 17), *Talita, kum!* – »Djevojko! Zapovijedam ti, ustani!« (Mk 5, 41)

Stara predaja govori da je evandjelje napisano u Rimu jer Marko koristi brojne latinizme koji se mogu objasniti jer su bili u čestoj vojničkoj ili tehničkoj uporabi. Marko također koristi grčke izraze koje je preveo na latinski jezik, na primjer: »baci dvije lepe, to jest jedan kvadrant« (Mk 12, 42); »odvedu ga u unutrašnjost dvora, to jest u pretorij« (Mk 15, 16). To sve ide u korist tvrdnji da je Marko napisao evandjelje u Rimu, no sv. Ivan Hrizostom navodi da je postojala predaja koja je tvrdila da je evandjelje nastalo u Egiptu. Tu tvrdnju je iznimno teško spojiti s mišljenjima Origena i Klementa Aleksandrijskog, pa postoji mogućnost da je ona nastala na temelju krivog shvaćanja Euzebijevog djela. Također je postojala tradicija da je evandjelje napisano u Antiohiji.²⁴

Pojedini predstavnici literarne kritike smatraju da naslovnici kojima je pisac prvotno pisao, ne moraju biti naslovnici koji su primili evandjelje. Također ne postoje teze niti nutarnje indikacije koje bi ukazale na to kome je evandjelje namijenjeno, niti ukazuje na stav pisca i zajednice. Klement Aleksandrijski krajem 2. stoljeća piše da je evandjelje nastalo u Rimu te tu tvrdnju prihvaća većina bibličara, no na tu Klementovu tvrdnju je mogla utjecati tradicija o Petrovoj smrti u Rimu te je ona mogla ukazati na povezanost Petra i Marka, kao što to opisuje Papija. Marko u evandjelju često naglašava strah i nerazumijevanje učenika, a to se osobito osjeti kada učenici bježe u trenutku Isusova uhićenja. Zbog toga se može zaključiti da Marko piše za zajednicu koja je doživjela progone. Kršćane su progonili na brojnim mjestima, ali su progoni u Rimu bili najveći u razdoblju Nerona, prije 70. godine. To također potvrđuje Tacit u *Analima* i *Prva Klementova poslanica*.

²³ Usp. V. JARAK, T. LADAN, *Evandjelje po Marku*, 14.

²⁴ Usp. W. J. HARRINGTON, *Uvod u Novi zavjet*, 132–133.

Drugi bibličari smatraju da je Marko naslovio evanđelje Palestini, točnije Siriji ili sjevernoj Transjordaniji. Tu teoriju može podržati mogućnost da su Matej i Luka pisali na području Antiohije, iako se to ne može reći sa sigurnošću, a pošto im je zajednički izvor Marko, moguće da je Markovo evanđelje napisano u blizini. Prvu tezu predstavlja H. Kee koji tvrdi da je evanđelje napisano na području južne Sirije, a drugu tezu predstavljaju E. Lohmeyer, R. H. Lightfoot i W. Marxsen koji ukazuju na povezanost Galileje i Jeruzalema te Galileju promatraju kao obećanu zemlju spasenja (Mk 16, 7) ili kao simbol poganskog svijeta. W. Kelber smatra da su proroci u Jeruzalemu očekivali skori Kristov dolazak koji ih je trebao zaštititi od Rimljana, no tada dolazi razorenje Jeruzalema te Marko piše evanđelje kao polemiku između kršćana u Galileji i kršćana u Jeruzalemu. Markovo zanimanje za to Galilejsko područje ne mora značiti da je evanđelje ondje napisano, već se to zanimanje može objasniti jer je Isus došao iz Galileje. Ako je Galileja imala ulogu u sastavljanju evanđelja, onda je Galileja mjesto u kojem je evanđelje napisano, a ne mjesto kojemu je evanđelje upućeno. Marko prevodi aramejske izraze kao da ih zajednica ne razumije, a detaljno objašnjavanje osnovnih židovskih običaja o obrednom pranju (Mk 7, 3-4) također nije potrebno objasniti većini Galilejaca.

Zbog svega navedenoga, nije moguće odrediti zajednicu za koju je upućeno Markovo evanđelje, ali se može reći da je Marko pred očima imao slušateljstvo koje govori grčki, a ne poznaje aramejski. Autori naslovnici su živjeli na području korištenja latinskog jezika, koji je utjecao na grčke riječi. Primatelji najvjerojatnije nisu bili Židovi, jer im je Marko morao objasniti židovske običaje obrednog pranja, no moglo se pretpostaviti da su upoznati sa židovskom terminologijom, što ukazuje da su naslovnici vjerojatno bili obraćeni kršćani koji su upoznati s tradicijom kršćana židovskog podrijetla. Postoji velika mogućnost da su prije evanđelja već čuli ponešto o Isusu. Primatelji su očekivali skorou paruziju (usp. Mk 13), a razlog tome su bili progoni i često otpadanje od vjere.²⁵

1.5. JEZIK I STRUKTURA

Marko je evanđelje napisao jednostavnim pučkim grčkim jezikom koji je srodan s govornim jezikom svakodnevice. Marko nije vješt književnik jer se služi jednostavnim konstrukcijama te često rečenice povezuje s veznikom »i«. Evanđelje je bogato arameizmima, odnosno aramejskim izrazima koji su prevedeni na grčki jezik. Zbog toga su neki bibličari smatrali da je evanđelje napisano na izvornom aramejskom jeziku, ali

²⁵ Usp. R. E. BROWN, *Uvod u Novi zavjet*, 158–160.

većina bibličara odbacuje tu tvrdnju jer se može pretpostaviti da je Markov materinji jezik bio aramejski. Marko se također koristi brojnim latinizmima koje koristi zbog njihove tehničke naravi, a to su izrazi poput denara, legije i centuriona. Ovi izrazi se češće spominju kod Marka nego kod ostalih evanđelista. To ukazuje da je evanđelje vrlo vjerojatno nastalo u rimskoj sredini. Marko je u svom evanđelju želio sačuvati redosljed događaja koje je pronašao u tradicionalnim spisima o Isusu, pa nije bio potpuno slobodan u pisanju. Želio je tradicionalne spise spojiti s vlastitim spisom, što je moglo utjecati na siromašni stil.²⁶

Markovo evanđelje sadrži dva dijela. Prvi dio (Mk 1, 14 – 8, 30) se bazira na Isusovom identitetu, a drugi (Mk 8, 31 – 16, 8) prikazuje Isusa kao Mesiju. U prvom dijelu se pronalaze različiti odgovori na pitanje Isusovog identiteta jer neki u njemu vide proroka (Mk 6, 14-15), učenici mu se obraćaju sa strahopoštovanjem, ali ga ne razumiju. Jedino zlodusi priznaju pravi Isusov identitet.²⁷ Vrhunac prvog dijela je kada sami učenici priznaju da je Isus Sin Čovječji, ali ne razumiju tu tvrdnju u potpunosti. Marko je prikazao učenike koji iako najbolje poznaju Isusa od drugih ljudi, svejedno ga ne razumiju.²⁸

Autor Markovog evanđelja je, bez obzira ne prethodne izvore, napisao učinkovitu cjelinu. Drugi dio evanđelja opisuje događaj muke koji se predstavlja u prvom dijelu. Takav raspored evanđelja je mogao poteći od izvora kojima se Marko služio, ali je mogao poteći i od samog Marka. Markovo autorstvo se očituje u načinu izabrane građe, međusobnim povezivanjem događaja, naglašavanjem pojedinih tema i motiva. Pitanje Markovog autorstva u oblikovanju čuda i prisposobi je otvoreno pitanje za bibličare. Mali broj bibličara, predstavnici prve teorije, smatraju da je Markov izvor bilo *Tajno Markovo evanđelje*, a kraći oblik *Petrovog evanđelja* je bio izvor za Markov navještaj o mucu. Druga teorija, koju zastupa veći broj bibličara, smatra da je postojao jedan ili više izvještaja o mucu kojima se Marko poslužio u svom izvješću. Problem ove teorije je da ne postoji niti jedan redak s kojim se svi bibličari mogu složiti da pripada istom izvoru. Bibličari koji smatraju da je Ivan u svom evanđelju neovisan o Marku, tvrde da su Marko

²⁶ Usp. W. J. HARRINGTON, *Uvod u Novi zavjet*, 145–146.

²⁷ Usp. J. R. EDWARDS, *The Gospel According to Mark*, Cambridge, 2002., 52.

²⁸ Usp. W. J. HARRINGTON, *Uvod u Novi zavjet*, 150–152.

i Ivan za svoje izvješće o mucu oboje koristili predevanđeoski materijal, ali ta teorija je također problematična jer oni koriste različit rječnik te je raspored izvještaja drugačiji.²⁹

Marko svojom literarnom konstrukcijom želi postupno otkriti tajnu osobe i poslanja Isusa Krista. Prva polovica evanđelja prikazuje Isusovo učenje i djelovanje koje izaziva divljenje kod ljudi, što dovodi do osobnog propitkivanja tko je Isus, no Isus ne samo da ne govori o sebi u prvom dijelu evanđelja, nego zabranjuje drugima da otkriju njegov identitet. Isusovo odvajanje od mnoštva i povlačenje u osamu govori da njemu nije stalo do popularnosti, već njegovo učenje »s vlašću« (usp. Mk 1, 22) ukazuje da je to samo jedna strana njegovog poslanja. Druga strana poslanja će se ostvariti kroz muku u Jeruzalemu i križ koji je izravna posljedica muke. U drugom dijelu evanđelja Isus otvoreno govori o ishodu svog života te poziva na nasljedovanje (usp. Mk 8, 34).³⁰

1.6. MARKOVA TEOLOGIJA

Marko je svoju teologiju usmjerio na pojam Kraljevstva Božjeg, temu učenitva i mesijansku tajnu.

1.6.1. *Kraljevstvo Božje*

Marko u središte svoje teologije stavlja Isusov govor o Kraljevstvu Božjem iz kojeg proizlazi Markova kristologija i govor o učenitvu. Kraljevstvo Božje je bio poznat pojam u židovstvu, ali su Židovi na Kraljevstvo gledali kao na konačnu uspostavu Božje vladavine na zemlji i kraj povijesti. Isusov govor o Kraljevstvu je drugačiji, jer govori da će Kraljevstvo uskoro doći i želi pripremiti ljude na taj događaj. Zbog toga su i sama Isusova iscjeljenja očekivanje onoga što će se ostvariti u Kraljevstvu Božjem. Kraljevstvo je u velikom djelu skriveno, ali je u Isusu započelo.³¹ Marko u svom evanđelju prikazuje Isusa koji naviješta Kraljevstvo Božje i njegovu blizinu. Blizina Kraljevstva Božjeg se očituje u Isusovom djelovanju te se proteže kroz povijest čovječanstva jer se Kraljevstvo Božje ne smije promatrati kao stvarnost koja će se ostvariti isključivo u budućnosti, već Kraljevstvo započinje u sadašnjosti.³²

²⁹ Usp. R. E. BROWN, *Uvod u Novi zavjet*, 147.

³⁰ Usp. I. DUGANDŽIĆ, *Biblijska teologija Novog zavjeta*, 67–68.

³¹ Usp. D. J. HARRINGTON, B. V. VIVIANO, R. J. KARRIS, R. J. DILLON, PH. PERKINS, *Komentar evanđelja i Djela apostolskih*, 40.

³² Usp. J. GNILKA, *Teologija Novog zavjeta*, 126.

1.6.2. Učeništvo

Odgovor koji Isus traži od čovjeka je učeništvo te zbog toga Marko u svom evanđelju želi ukazati na povezanost prvih učenika s članovima svoje zajednice.³³ Ideal učeništva po Marku je »biti s Isusom«, što znači da pravi Isusov učenik mora imati udjela u Isusovom poslanju. Marko opisuje Isusove učenike kao one koji ga često ne razumiju (usp. Mk 6, 52; 8, 14-21), a glavnu ulogu u Isusovoj muci imaju Juda koji izdaje Isusa (Mk 14, 17-21; 14, 43-52) i Petar koji nije čuo Isusa (Mk 14, 26-31; 14, 54. 66-72). Prva polovica Markovog evanđelja prikazuje učenika kao primjer nasljedovanja Isusa, no u drugoj polovici evanđelja učenici postaju primjer ponašanja koji treba izbjegavati. Razlog takvog pomaka je Marku omogućio da predstavi Isusa kao jedinu osobu koju treba nasljedovati.³⁴

1.6.3. Mesijanska tajna

Posebnost Markove kristologije se ponajviše pronalazi u mesijanskoj tajni. Mesijanska tajna je misao koja se razvila zbog Isusovih naredbi ljudima da ne govore drugima o njegovom istinskom identitetu (Mk 1, 34. 44, 3, 12; 5, 43; 7, 36; 8, 26. 30; 9, 9). W. Wrede ovu pojavu objašnjava kao Markov način objašnjenja zašto Isus ne govori niti je priznat, za vrijeme svog ministerijalnog djelovanja, da je Mesija. Marko zbog toga omogućuje obuhvatnije shvaćanje Isusa kao Mesija jer se Isusovo istinsko mesijanstvo ostvaruje tek smrću i uskrsnućem. Također, neki židovski krugovi su očekivali da Mesija posjeduje političku i vojnu moć, što dovodi do zaključka da možda Marko nije želio govoriti o Isusu kao o Mesiji da ne bi naljutio i isprovocirao rimsku vlast.³⁵

Markova mesijanska tajna je literarni motiv koji je skovao W. Wrede za opis ovoga fenomena. W. Wrede tvrdi da je Marko želio stvoriti napetost između Isusovog djelovanja prije smrti u kojem se na Isusa gleda kao na ne-mesiju i djelovanja Prve Crkve za koju je Isus Mesija i Sin Božji. Bibličari tvrde da je W. Wrederova teorija nedostatna jer se nikada nije govorilo o ne-mesijanskom djelovanju, već naprotiv, uvijek se isticalo mesijansko djelovanje Isusa. No Markov motiv nije bio govoriti o ne-mesijanskom načinu Kristova života, nego se može govoriti o Mesiji tek nakon muke, smrti i uskrsnuća. Isusa je moguće

³³ Usp. J. R. EDWARDS, *The Gospel According to Mark*, 48.

³⁴ Usp. D. J. HARRINGTON, B. V. VIVIANO, R. J. KARRIS, R. J. DILLON, PH. PERKINS, *Komentar evanđelja i Djela apostolskih*, 41.

³⁵ *Isto*, 41.

navijestiti tek u uskrsnoj perspektivi jer je on naviještao Kraljevstvo Božje, a ne sama sebe. Isusa kao Mesiju je moguće shvatiti tek prihvaćanjem njegova križa i uskrsnuća. Zbog toga je trebalo šutjeti »dok Sin Čovječji od mrtvih ne ustane.« (Mk 9, 9)³⁶

Markovo evanđelje prikazuje Isusa kao što ga Petar ispovijeda: »Ti si Pomazanik – Krist!« (Mk 8, 29) Poimanje Isusovog identiteta je stoga još uvijek shvaćeno u okvirima židovskih očekivanja, no rimski stotnik za Isusa na križu govori: »Zaista, ovaj čovjek bijaše Sin Božji!« (Mk 15, 39), a tim riječima je Isusov pravi identitet spoznat tek na križu.

Marko u evanđelju putem mesijanske tajne želi prikazati Isusa kao pravog Sina Božjega, kao Mesiju koji nije prikazan kao politički spasitelj, nego kao poslušni Sluga. Evanđelje želi čitatelju neizravno ukazati kako je nemoguće sakriti istinski Isusov identitet tijekom njegovog djelovanja, ali se taj identitet shvaća tek na križu.³⁷

Markova kristologija se najbolje može prikazati putem mesijanske tajne, odnosno Markove želje za ne prikazivanjem istinskog Isusovog identiteta kao Sina Božjeg sve do uskrsnuća. Bibličar W. Wrede je upozorio na fenomen mesijanske tajne koja proizlazi iz zgrade unutar evanđelja kada Isus govori učenicima, dok silaze s brda preobraženja, da ništa nikomu ne govore sve dok »Sin Čovječji ne uskrsne od mrtvih.« (Mk 9, 9) Time se nadvio veo nad objavom sve dok Isus ne umre na križu. Zastor šutnje nad Isusovim identitetom se rasprostire i na Isusova čudesa i ozdravljenja (Mk 1, 44; 5, 48; 8, 26) kojima se objavljuje Mesija, ali to ostaje tajna sve do uskrsnuća.

Motiv šutnje se spominje i na samom kraju evanđelja, koje se može tumačiti putem mesijanske tajne. Žene koje su došle obići Isusov grob, susrele su se s Isusovim uskrsnućem te umjesto naviještanja uskrsnuća, one šute jer ih je obuzeo strah. Šutnja žena se može primijeniti i na samog čitatelja, jer se stječe dojam da se Marko na kraju evanđelja obraća čitatelju koji se može pronaći u ženama koje umjesto da govore šute. Čitatelj shvaća da je on taj koji šuti, umjesto da prepozna da je on taj koji treba u potpunosti prihvatiti *kerigmu*.³⁸

³⁶ Usp. I. DUGANDŽIĆ, *Biblijska teologija Novog zavjeta*, 68.

³⁷ *Isto*, 68–69.

³⁸ Usp. J. GNILKA, *Teologija Novog zavjeta*, 126–128.

Marko se u svom evanđelju koristi mesijanskom tajnom da bi skrio Isusovo mesijanstvo. Jedino zlodusi prepoznaju Isusov pravi identitet kada govore: »Ti si Sin Božji« (Mk 3, 11), ali Isus im govori da šute (usp. Mk 1, 25. 34; 3, 11-12). Isus također govori da ljudi šute nakon velikih čudesa: kada je uskrisio Jairovu kćer (Mk 5, 34), kada je Petar priznao Isusovo mesijanstvo prije preobraženja (Mk 8, 30; 9, 9). Isusovo nalaganje šutnje nakon učinjenog čuda znači da ljudi ne shvaćaju čudo u potpunosti. Isus je učenicima dva puta naložio da šute, ali je svaki put nalog bio drugačiji. Prvi put su učenici razumjeli i prihvatili Isusov identitet (Mk 8, 30), a drugi put Isus nalaže učenicima da ne govore nikome o njegovom identitetu dok ne uskrsne Sin Čovječji (Mk 9, 9). Uskrsnuće u drugom slučaju ne treba shvatiti isključivo kao rok do kojeg se treba održavati tajna, nego je ono središnji događaj koji uklanja nerazumijevanje učenika (Mk 9, 10).

Nakon svakog narativnog oblika Marko stavlja mesijansku tajnu. Objašnjenje Markovog korištenja mesijanske tajne možemo pronaći u tome što je Isus svjestan svog mesijanstva, ne želi se predstavljati kao Mesija koji je sin Davidov, nego se radije predstavlja kao Sin Čovječji. Taj pojam nije bio proširen u njegovo doba. Isus nije želio objasniti tko je on u potpunosti jer ga nije moguće shvatiti bez misterija smrti i uskrsnuća.

Evanđelist se u evanđelju koristi mesijanskom tajnom, koja je još više produbljena s nerazumijevanjem učenika. Tajna Isusovog identiteta se sve više produbljuje kada učenici ne razumiju Isusove riječi. Učenici ne razumiju Isusa sve do kraja evanđelja, a tajanstvenost Isusovog identiteta postepeno prestaje u drugom dijelu evanđelja.³⁹

1.7. PROBLEMATIKA EVANĐELJA

Kroz stoljeća se koristila Augustinova tvrdnja da je Markovo evanđelje samo kratki sažetak Matejevog evanđelja, a tek nedavno je oživjela Griesbachova teorija da je Markovo evanđelje izvor za Mateja i Luku. Potrebno je uvidjeti teološke posljedice koje bi nastale da je Marko ovisio o sinopticima. Da je Markovo evanđelje stvarno sažetak Mateja, onda bi Marko ispustio Getsemansku molitvu i četiri blaženstva koja se nalaze kod Mateja i Luke. Također bi namjerno ispustio Marijino začće, Isusovo djetinjstvo, Isusov govor da će Petar biti stijena na kojoj će biti sagrađena Crkva (Mt 16, 16-19),

³⁹ Usp. W. J. HARRINGTON, *Uvod u Novi zavjet*, 158–159.

Isusovo obećanje učenicima da će sjediti na prijestolju i suditi dvanaest Izraelovih plemena (Mt 19, 28; Lk 22, 29-30).

Sljedeći problem kod Markovog evanđelja je što brojni bibličari tumače Evanđelje kao Markovu kritiku apostola jer su Isusa napustili i zatajili, iako su i oni bili otkupljeni Isusovim uskrsnućem. Marko je koristio motiv nerazumijevanja apostola kao prikaz ljudske slabosti koju svaki čovjek osjeti u svome životu, ali ta ljudska slabost ne znači da Isus odustaje od svojih učenika.⁴⁰

⁴⁰ Usp. R. E. BROWN, *Uvod u Novi zavjet*, 162–165.

2. Uskrsli i žene (Mk 16, 1-8)

2.1. PITANJE ZAVRŠETKA MARKOVOG EVANĐELJA

Markovo evanđelje je imalo zanimljivu povijest. Ljudi su ga nazivali pričom, dramom i filmskim scenarijem. Kroz povijest je često bilo zapostavljeno, ali danas ga se nerijetko hvali zbog njegove jednostavnosti i priče koja je puna akcije. Jedina stvar koja može pokvariti dobar dojam evanđelja je njegov otvoreni završetak.

2.1.1. *Otvoren završetak (Mk 16, 8)*

Bibličari danas sa sigurnošću govore da je 16, 8 zadnji redak originalnog teksta koji može djelovati čudno, jer nedostaje sretan završetak koji bi čitatelju dao olakšanje. Marko u 16, 8 opisuje žene koje se susreću s Uskrslim, ali koje zbog straha bježe i nikome ništa ne govore o tom velikom radosnom događaju. Takav završetak evanđelja je poprilično začuđujući i paradoksalan.

Kasniji urednici evanđelja su osjetili potrebu da originalnom tekstu dodaju Isusov susret s učenicima, koji će čitatelje umiriti. Bibličari se pitaju na koji način se treba tumačiti kraj Markovog evanđelja i postoji li razlog takvom završetku. R. T. France u vlastitom komentaru Markovog evanđelja tvrdi da ta pitanja nisu uopće važna, jer se Marko pišući o Isusu služio već poznatim predajama, a na njegovo djelo su najviše utjecaje okolnosti kršćanske zajednice kojoj je pisao. Ta tvrdnja nije u potpunosti točna jer se evanđelje naziva velikim narativnim postignućem. Stav koji R. T. France predstavlja se pronalazi u ranoj crkvenoj tradiciji koja je Markovo evanđelje zanemarivala i smatrala manje vrijednim od ostalih evanđelja. Rani crkveni pisci su Markovo evanđelje smatrali samo pukom kompilacijom poznatih tradicionalnih predaja koje su u nekim slučajevima povijesne, čime su u potpunosti odbacivali postojanje svrhe i nakane evanđelja.⁴¹

Današnji bibličari smatraju da se niti jedan tekst ne može čitati bez poznavanja povijesnog konteksta u kojem je nastao, jer povijesni kontekst omogućuje bolje razumijevanje teksta. To znači da tijekom čitanja Markovog evanđelja treba imati na umu rimske kućne crkve koje je car Neron proganjao. Također treba uzeti u obzir i činjenicu da je Markovo evanđelje trebalo biti čitano za zajednicu koja je slušala događaje koje je autor opisao.

⁴¹ Usp. K. MAGDA, Jer se bojahu... Marko 16, 8 kao tipičan završetak jedne prispodobe, u: *Crkva u svijetu* 48(2013.)1, 7–27., ovdje 8–9.

Zbog toga je evanđelje napisano na način da zahvati pažnju slušatelja i potakne na određene emocije na koje je evanđelist mislio dok je pisao evanđelje.⁴²

Postoji velika mogućnost da je Marko svoje evanđelje napisao u Rimu nakon smrti Petra, možda čak i nakon Pavlove smrti. Zbog toga Marko piše evanđelje sa svrhom ohrabrivanja i bodrenja kršćana da hrabro svjedoče Krista, unatoč vrlo mogućom mučeničkom smrti. Marko želi ohrabriti kršćane da svjedoče Radosnu vijest koju su sami čuli, s nadom da će Vijest stići do svih ljudi. Ako je evanđelje nastalo nakon Petrove mučeničke smrti, onda je naviještanje evanđelja postalo još bitnije za evanđelista.⁴³

2.1.2. Duži završetak (Mk 16, 9-20)

Bibličari koji proučavaju Novi zavjet se u velikoj većini slažu da se kanonski završetak Markovog evanđelja u 16, 20 ne poklapa s izvornim završetkom evanđelja u 16, 8. Suvremeno kritičko izdanje Novog zavjeta na grčkom jeziku *Novum Testamentum Graece Nestle-Aland* nakon 16, 8 navodi ostatak teksta (16, 9-20) u dvostruke zagrade koje promatra kao dodatak originalnom tekstu evanđelja. Taj dodatak donosi dva teksta koji se nazivaju kraći i duži završetak Markovog evanđelja. Kraći završetak nije dio kanonskog evanđelja, a duži završetak se nalazi u recima 16, 9-20. Kraći završetak se pronalazi u malom broju mlađih rukopisa za koje se ne može reći sa sigurnošću da su u potpunosti vjerni originalnom tekstu.⁴⁴

Duži završetak Markovog evanđelja (16, 9-20) se razlikuje od ostalog evanđelja po stilu i rječniku te nedostaje u najstarijim rukopisima u kojim je zabilježeno evanđelje. Također je dodatak odsutan u grčkih rukopisima u patrističkom dobu. Zbog toga je moguće zaključiti da je dodatak evanđelju nastao u 2. stoljeću te se sastoji od ukazanja koja se temelje na Lukinom i Ivanovom evanđelju (usp. Lk 24; Iv 20). Vjeruje se da su kasniji završeci nadodani jer se smatralo neprikladnim da evanđelje završi sa 16, 1-8. Ali je moguće da se završetak o Isusovim ukazanjima mogao negdje izgubiti ili je Marko bio spriječen završiti evanđelje.⁴⁵ Može djelovati problematičnim što jedino Markovo

⁴² Usp. M. R. WHITENTON, Feeling the Silence: A Moment-by-Moment Account of Emotions at the End of Mark (16:1-8), u: *The Catholic Biblical Quarterly* 78(2016.)2, 272–289., ovdje 274–275.

⁴³ Usp. K. MAGDA, Jer se bojahu... Marko 16, 8 kao tipičan završetak jedne prispodobe, 10.

⁴⁴ Usp. B. MRAKOVČIĆ, Problem i poruka otvorenog završetka Markovog evanđelja, u: *Crkva u svijetu* 44(2009.)1, 7–29., ovdje 8.

⁴⁵ Usp. D. J. HARRINGTON, B. V. VIVIANO, R. J. KARRIS, R. J. DILLON, PH. PERKINS, *Komentar evanđelja i Djela apostolskih*, 126–127.

evanđelje završava na način da žene šute te izostaje ukazanje uskrslog Isusa, što je sve opisano u drugim evanđeljima. Neobičan kraj evanđelja se upotpunjuje s dužim završetkom (Mk 16, 9-20) koji je zapravo sažetak izvještaja uskrslog Isusa u drugim evanđeljima i Djelima apostolskim.

Razlog nastanka dva završetka evanđelja je što su prepisivači evanđelja vrlo vjerojatno smatrali Markovo evanđelje nedovršenim te su sastavili zaključke koji bi omogućili bolje shvaćanje poruke Radosne vijesti. Na postojanje razlike između cijelog evanđelja i dodatka ukazuje promjena stila i rječnika te je prelazak od 16, 8 na 16, 9-20 poprilično nespretno, što bi objasnilo različitost od ostatka evanđelja.

Postavlja se pitanje je li Marko želio evanđelje završiti s retkom 16, 8. Ako Marko to nije želio učiniti na takav način, onda je originalni tekst evanđelja nedovršen zbog moguće smrti evanđelista ili se ostatak evanđelja izgubio. Nije moguće sa sigurnošću odgovoriti na to pitanje, ali većina bibličara smatra da je Marko namjerno ostavio kraj evanđelja na otvoren način.⁴⁶

Markovo evanđelje završava kratkim izvješćem o Isusovom uskrsnuću, što mnoge čitatelje dovodi do pitanja zašto evanđelje završava iznenada i bez opširnijeg završetka. Neki čitatelji se mogu zapitati nedostaje li sam završetak evanđelja zato što se Marku nešto dogodilo ili evanđelje završava onako kako je sam pisac želio. Takva pitanja se javljaju jer čitatelji ostaju pod snažnim dojmom ostalih evanđelja i Pavlovih poslanica koji uvelike govore o viđenjima uskrslog Isusa. Zbog toga je u 2. stoljeću napisan dodatak evanđelju (16, 9-20).

Središte Markovog evanđelja je Isusova smrt na križu koja završava Isusovim uskrsnućem. Isusova smrt je prekretnica u povijesti svijeta jer se po njoj očituje Božja želja za spasom svih ljudi. Marko govori da je posljedica Isusove smrti razdiranje hramske zavjese, čime Hram postaje prazan jer se Božja prisutnost izlila na cijeli svijet preko križa. Onaj tko nasljeđuje Isusa shvaća da Isusova smrt otvara vrata uskrsnuću čime se čovječanstvo povezuje s Bogom Ocem. Kraj Markovog evanđelja želi iskazati da je Isusovo uskrsnuće zajamčeno, a Isusovi svjedoci su bili s njim sve do kraja. Marko spominje da su učenici u Getsemanskom vrtu pobjegli i tako ostavili Isusa samog (Mk 14, 50). Isus je bio bez svojih učenika za vrijeme suđenja, nošenja križa na Kalvariju, pod

⁴⁶ Usp. B. MRAKOVČIĆ, Problem i poruka otvorenog završetka Markovog evanđelja, 8–10.

križem nije bilo nikoga, a također i za vrijeme ukopa. Učenici su mislili da je Isusov pothvat bio promašaj, obuzela ih je tjeskoba i strah te su se razbježali, ali se jedino grupa vjernih žena nije prestrašila. One su pratile Isusa dok je djelovao u Galileji i Jeruzalemu, bile su uz Isusa dok se penjao na Kalvariju. Marko navodi da je bilo mnogo žena, ali spominje četiri imenom: Mariju Magdalenu, Mariju majku Jakova mlađeg, Mariju Josipovu majku i Salomu. Marija Magdalena i Marija Josipova majka su bile nazočne i za vrijeme Isusovog ukopa. No iako su bile hrabre i vjerne Isusu, nisu mogle ni zamisliti da će Isus uskrsnuti.⁴⁷

2.2. STRUKTURA MK 16, 1-8

Mk 16, 1-8 možemo strukturirati na sljedeći način:⁴⁸

Uvod (r. 1)

¹ Kada prođe subota,
Marija Magdalena i Marija Jakovljeva i Saloma
kupiše miomirisâ da odu pomazati Isusa.

Odlazak žena na grob (rr. 2-4)

² I prvoga dana u tjednu, veoma rano,
o izlasku sunčevu, dođu na grob.

³ I razgovarahu
među sobom: »Tko će nam otkotrljati
kamen s vrata grobnih?«

⁴ Pogledaju, a ono kamen otkotrljan.
Bijaše doista velik.

Susret s mladićem u grobu (rr. 5-7)

⁵ I ušavši u grob, ugledaju mladića
zaogrnutu bijelom haljinom
gdje sjedi zdesna.
I preplaše se.

⁶ A on će im: »Ne plašite se! Isusa tražite,
Nazarećanina, Raspetoga?
Uskrsnu! Nije ovdje! Evo mjesta

⁴⁷ Usp. V. JARAK, T. LADAN, *Evandjelje po Marku*, 53–54.

⁴⁸ Slijedimo strukturu koju donose: S. FUŽINATO, M. GRILLI, *Riječ Božja u ljudskom jeziku. Tumačenje Biblije u komunikacijskoj perspektivi*, Zagreb, 2019., 83–94. U prvom stupcu se nalazi narativna podloga, u drugom su naznačeni glagoli u aoristu i historijskom prezentu koji su u grčkom jeziku glagoli prvoga stupnja, tj. nositelji radnje, a u trećem je upravni govor.

kamo ga položiše.
 Nego idite, recite njegovim
 učenicima i Petru: Ide pred
 Vama u Galileju! Ondje ćete
 ga vidjeti, kako vam reče!«

Bijeg žena iz groba i šutnja (r. 8)

- ⁸ One iziđu i stanu bježati od groba:
 spopade ih strah i trepet.
 I nikomu ništa ne rekoše jer se bojahu.

Nagli završetak Markovog evanđelja donosi opis praznog groba, šutnju i bijeg žena, izostavljajući govor o susretu Uskrslog s učenicima. Žene su jedini glavni likovi nakon subotnjeg počinka i one su glavni nositelji radnje.⁴⁹ Radnja se odvija na Isusovom grobu, a vrijeme radnje je vrlo rano, za vrijeme izlaska sunca, prvoga dana u tjednu.⁵⁰

Prvi redak je narativni uvod u kojem autor predstavlja tri žene koje dolaze na Isusov grob s namjerom pomazanja njegova tijela. Evanđelist ne govori kako su žene kupile miomirise, nego naglašava njihovu želju za činom pomazanja. Josip iz Arimateje je položio platnom omotano Isusovo tijelo u grob (usp. Mk 15, 46), što ukazuje da Isusovo tijelo, u trenutku pokopa, nije bilo pomazano.⁵¹ Markovo izvješće o želji žena za pomazanjem tijela se razlikuje od ostalih evanđelja. Tako Ivanovo evanđelje u 19, 40 govori da je Isusovo tijelo bilo pomazano za ukop, no Marko pretpostavlja da priprema nije bila potpuna (usp. Mk 14, 8, 16, 1). Matej u 28, 1 govori da su žene samo pošle pohoditi grob. Spominju se imena triju žena: Marija Magdalena, Marija, majka Jakova te Saloma. Marija Magdalena je vidjela Isusovu smrt (usp. Mk 15, 40) i grob u kojem je Isus bio položen (usp. Mk 15, 47).⁵²

Retke 2-8 možemo podijeliti u tri manje narativne cjeline ili scene: odlazak žena na grob (rr. 2-4), susret s mladićem u grobu (rr. 5-7) te bijeg žena iz groba i šutnja (r. 8).

⁴⁹ Usp. A. POPOVIĆ, *Isusova muka i smrt prema Markovu evanđelju. Egzegetsko-teološki komentar*, Zagreb, 2009., 321–322.

⁵⁰ P. DANOVE, The Characterization and Narrative Function of the Women at the Tomb (Mark 15:40-41.47; 16:1-8), u: *Biblica* 77(1996.)3, 375–397., ovdje 382.

⁵¹ Usp. S. FUŽINATO, M. GRILLI, *Riječ Božja u ljudskom jeziku*, 86.

⁵² D. J. HARRINGTON, B. V. VIVIANO, R. J. KARRIS, R. J. DILLON, PH. PERKINS, *Komentar evanđelja i Djela apostolskih*, 125.

Žene na putu prema grobu (Mk 16, 2-4) razgovaraju o velikom kamenu koji je okrugla i široka ploča koja je bila uglavljena u žlijeb na ulazu u grob. Marko ne daje objašnjenje zašto žene nisu mislile na kamen prije nego što su krenule niti kako je kamen otkotrljan.⁵³ Kamen se spominje dva puta u tekstu (Mk 16, 3 i 16, 4). Marko koristi dva grčka glagola koja stoje u odnosu s kamenom: prvi glagol *erhōmai* prikazuje hod žena prema grobu, a glagol *theoreō* ukazuje na činjenicu da je kamen otkotrljan. Četvrti redak donosi opis kamena: »Bijaše veoma velik«. Bibličari smatraju da bi taj opis bolje pristajao trećem retku, no Marko se često koristi takvim stilskim elementima.

Središnja ili druga scena (Mk 16, 5-7) opisuje događaje i iskustvo žena u Isusovu grobu. Ulaskom u grob, umjesto Isusovog tijela, susreću mladića u bijeloj haljini koji stupa s njima u dijalog.⁵⁴ Matejevo evanđelje u 28, 5 tog mladića opisuje kao anđela, a Marko koristi grčki izraz *neaniskos* koji je bio upotrijebljen u Mk 14, 51-52 kada se spominje mladić koji je pobjegao gol od uhićenog Isusa.⁵⁵

Marko ne donosi riječi žena, nego opisuje njihovu reakciju na mladićeve riječi. Marko je reakciju žena opisao s dva glagola: žene su vidjele (grč. *horao*) mladića (grč. *neaniskon*) u bijeloj haljini te su se preplašile (grč. *ek-thambeomai*). Za razliku od žena, Marko prikazuje mladića koji započinje dijalog s ženama u kojemu ih ohrabruje (16, 6a), govori im da je Isus uskrsnuo (16, 6b) te im naviješta njihovo poslanje (16, 7).⁵⁶ Marko za izraz »uskrsnu« koristi pasivni aorist *egerthe*, kojim upućuje na tvrdnju da je Isusa uskrisio Bog.⁵⁷

Treća scena (Mk 16, 8) opisuje izlazak žena iz groba, njihov bijeg (grč. *ephygon*) i šutnju (grč. *ouden ouden eipan*). Bijeg, šutnju i drhtanje Marko opisuje kao posljedicu straha (grč. *ephobounto gar*). Postavlja se pitanje je li Marko želio ovdje i na ovakav način završiti evanđelje. Ako jest, onda je to učinio jer je pretpostavljao da čitatelji imaju znanje o ukazanjima uskrslog Isusa.

⁵³ D. J. HARRINGTON, B. V. VIVIANO, R. J. KARRIS, R. J. DILLON, PH. PERKINS, *Komentar evanđelja i Djela apostolskih*, 125.

⁵⁴ Usp. S. FUŽINATO, M. GRILLI, *Riječ Božja u ljudskom jeziku*, 87.

⁵⁵ Usp. D. J. HARRINGTON, B. V. VIVIANO, R. J. KARRIS, R. J. DILLON, PH. PERKINS, *Komentar evanđelja i Djela apostolskih*, 125–126.

⁵⁶ Usp. S. FUŽINATO, M. GRILLI, *Riječ Božja u ljudskom jeziku*, 87.

⁵⁷ Usp. D. J. HARRINGTON, B. V. VIVIANO, R. J. KARRIS, R. J. DILLON, PH. PERKINS, *Komentar evanđelja i Djela apostolskih*, 125–126.

Prazan grob nije dovoljan dokaz za Isusovo uskrsnuće, ali je nužno uvjet koji omogućuje navještaj Isusovog uskrsnuća. Matej, Luka i Ivan u svojim evanđeljima pridaju veliku važnost susretu s Uskrsnim, o čemu Marko ne govori. Vrlo vjerojatno Marko pretpostavlja da su njegovi čitatelji već upoznati s tradicijama o ukazanjima, pa zbog toga svoje evanđelje završava potresno, prepuštajući čitateljima da sami priznaju uskrsnuće i očekuju paruziju.⁵⁸

2.3. EGZEGETSKO-TEOLOŠKA ANALIZA MK 16, 1-8

2.3.1. Uvod (Mk 16, 1)

Marko događaj u 16, 1-8 stavlja u vremenski okvir ranog jutra nakon subote. Sunčev izlazak može predstavljati Isusovu pobjedu nad tamom, odnosno pobjedu nad smrću. Ta pobjeda omogućuje pojavu novoga dana.⁵⁹

Evanđelist žene prikazuje u pozitivnom svjetlu kroz cijelo evanđelje, a na kraju evanđelja one preuzimaju ulogu učenika. Marko opisuje žene kao osobe koje bolje razumiju Isusa od njegovih bliskih učenika s kojima je najviše provodio vremena. Marko opisuje Isusa koji je susretao i stupao u odnos sa ženama koji je bio iznimno sličan njegovu odnosu s učenicima.⁶⁰

U prvom poglavlju evanđelja autor navodi da je Isus izliječio Petrovu punicu koja se ustala i služila im (Mk 1, 29-39). Riječ služenje (grč. *diakonia*) je u ovom slučaju upotrijebljena za opisivanje ženskog služenja za stolom. Služenje postaje jedna od ključnih riječi učenitva. U trećem poglavlju opisuje zgodu kada Isus u kući propovijeda, dok su ga njegova majka i braća tražila (Mk 3, 20-35). U židovstvu je veliku ulogu imala obitelj i krvno srodstvo, no u ovom slučaju Isus istupa s tvrdnjom da grupa ljudi, koja uključuje žene, s kojom je boravio za njega predstavlja obitelj. Tadašnje antičko društvo nije isticalo čovjeka kao pojedinca, nego je stavljal naglasak na obitelji koju je predvodio muškarac. Isus u toj zgodu zamjenjuje obiteljsku vezu s Božjom obitelji. Time se stvara nova zajednica koja je postala otvorena prema ženama, što je bio radikalni pogled na

⁵⁸ *Isto*, 125–126.

⁵⁹ Usp. S. FUŽINATO, M. GRILLI, *Riječ Božja u ljudskom jeziku*, 88.

⁶⁰ Usp. D. E. MALICK, An Examination of Jesus' View of Women through Three Intercalations in the Gospel of Mark, u: *Priscilla Papers* 27(2013.)3, 4–15., ovdje 4.

društvo. Postati Isusovim učenikom znači postati dijelom Božje obitelji na zemlji koja je usmjerena na Božje kraljevstvo.⁶¹

Nakon Isusova uhićenja (usp. Mk 14, 50) učenici bježe te ostavljaju Isusa samog, iako mi je Isus govorio da je svrha učenja pratiti ga sve do križa. Kada evanđelje dođe do svog vrhunca, tj. do Isusove muke i smrti, pod križem nema niti jednog učenika. Od svih učenika, samo Petar prati Isusa nakon Getsemanskog vrta, ali na sigurnoj udaljenosti sve do dvora velikog svećenika (usp. Mk 14, 54). Petar tri puta nije čuo poznanstvo Isusa, a Marko koristi Petrovo poniženje pred sluškinjom da zamijeni učenike te stavi žene koje su slijedile Isusa sve do smrti. Žene će sada zadobiti ulogu koju učenici nisu mogli preuzeti. Žene koje su posluživale Isusa u Galileji i koje su išle s njim u Jeruzalem (usp. Mk 15, 41), promatraju ukop (usp. Mk 15, 47) te odmah ujutro, nakon *šabata*, dolaze pomazati Isusovo tijelo (usp. Mk 16, 1-2). Nepoznata žena koja je pomazala Isusovu glavu bolje poznaje Isusov identitet od njegovih učenika koji bi ga trebali poznavati bolje od nepoznate žene (usp. Mk 14, 3-9). Marko prikazuje žene kao pozitivne likove kroz cijelo evanđelje, a najbitniju ulogu povjerava im pod Isusovim križem jer zamjenjuju učenike. Za razliku od učenika, žene zbog njihove odanosti Isusu dobivaju počast biti prve u otkrivanju praznog groba i navještaja radosne vijesti Uskrsloga.⁶²

Juda je izdao Isusa, Petar ga je zatajio, a svi ostali učenici su se razbježali za vrijeme Isusovog uhićenja, ali jedna skušina žena je ostala uz Isusa (usp. Mk 15, 40). Marko ne navodi imena učenika, osim Jude i Petra, ali navodi imena žena: Marija Magdalena, Marija, majka Jakovljeva i Saloma. One ostaju uz Isusa dok ga sahranjuju (usp. Mk 15, 47) te prve dolaze na njegov grob (usp. Mk 16, 1). Uz ove tri žene, Marko spominje da je Isusa iz Galileje do Jeruzalema pratila nekolicina žena koje su ga služile umjesto učenika (usp. Mk 8, 34; 9, 35; 10, 43). Žene, za razliku od učenika, ostaju vjerne Isusu i ne bježe kada je Isus uhićen, ostaju s njim tijekom suđenja, gledaju ga kako umire na križu i odlaze na mjesto gdje se Isusa pokapa. Marko prikazuje žene kao model učenja i služenja.⁶³ Za židovsku tradiciju je Mudrost personifikacija vjerne žene, a Marko se u svom

⁶¹ Usp. J. DEWEY, Women in the Gospel of Mark, u: *Word & World* 26(2006.)1, 22–29., ovdje 22–23.

⁶² Usp. A. T. LINCOLN, The Promise and the Failure: Mark 16:7,8, u: *Journal of Biblical Literature* 108(1989.)2, 283–300., ovdje 288.

⁶³ Usp. J. DEWEY, Women in the Gospel of Mark, 27–28.

evanđelju koristi likom mudrih žena koje stoje u suprotnosti s nevjernim i nerazumnim učenicima.⁶⁴

Marko u uvodu opisuje da tri žene: Marija Magdalena, Marija Jakovljeva i Saloma dolaze na Isusov grob s nakanom pomazanja Isusova tijela. Dvije Marije su bile prisutne za vrijeme Isusove muke, smrti i ukopa (usp. Mk 15, 40). Marija Magdalena i Marija Josipova su ostale uz Isusa te su promatrale gdje će se položiti Isusovo tijelo (usp. Mk 15, 47).⁶⁵ Žena Saloma može čitatelja podsjetiti na drugu Salomu koja je plesala za glavu Ivana Krstitelja. Marko želi napraviti poveznicu između Herodove Salome koja je plesala za smrt i Salome koja donosi pomast za život. Čitatelj sam mora odlučiti hoće li biti poput nemoralne Salome koja je imala udjela u smrti ili će biti poput snažne i vjerne Salome koja je jedna od prvih ljudi koji su čuli vijest o uskrsnuću.⁶⁶

Žene su u subotu, nakon zalaska sunca, kupile miomirise za Isusovo pomazanje, što ukazuje na to da nisu vjerovala u mogućnost Isusovog uskrsnuća.⁶⁷ Žene žele pomazati Isusa, što je paralelan događaj sa ženom u Betaniji koja pomazuje Isusa (usp. Mk 14, 3-9). Pomazanje Isusa koje vrše žene u evanđelju potkrepljuje tvrdnju da je Isus Božji pomazanik. Žena u Betaniji pomazuje Isusa za njegov ukop, dok ove tri žene, s nakanom pomazanja Isusovog tijela, dolaze na prazan grob. Njihova pomast i miomirisi više ne mogu, u ritualnom vidu, zapečatiti Isusovo tijelo u smrti, nego ukazuju na Isusovu pobjedu smrti. Žene dolaze na grob u jutro nakon subote, odnosno *šabata*, čime Marko stavlja poveznicu sa završnom liturgijom subotnjeg dana koja se sastoji od podjele miomirisa, koja je popraćena molitvom. Time se želi naglasiti poseban i sveti subotnji dan koji stoji u odnosu s ostalim danima u tjednu. Liturgija za smrt je time postala sveta liturgija svakodnevnog života. Obje ove liturgije predvodile su žene.⁶⁸

⁶⁴ Usp. M. SABIN, *Women Transformed: The Ending of Mark is the Beginning of Wisdom*, u: *CrossCurrents* 48(1998.)2, 149–168., ovdje 150.

⁶⁵ Usp. A. REBIĆ, *Isusovo uskrsnuće. Izvješća – poruka – vjera. Raščlamba novozavjetnih izvješća o uskrsnuću Isusa Krista*, Zagreb, 1999., 82.

⁶⁶ Usp. M. SABIN, *Women Transformed*, 159.

⁶⁷ Usp. A. REBIĆ, *Isusovo uskrsnuće*, 82.

⁶⁸ Usp. M. SABIN, *Women Transformed*, 159–160.

2.3.2. Odlazak žena na grob (Mk 16, 2-4)

Prema židovskom kalendaru nedjelja je prvi dan u tjednu. Isus kada govori o svojoj mucij, koristi izraz »nakon tri dana« (usp. Mk 8, 31; 9, 31; 10, 34). Izraz »nakon tri dana« je moguće izjednačiti s izrazom »treći dan«, a to bi značilo od petka navečer (15. *nisan*) do nedjelje ujutro (17. *nisan*).⁶⁹ Prvi dan u tjednu je nedjelja, a još za vrijeme rane Crkve taj dan postaje danom Gospodnjim, jer je na taj dan Isus uskrsnuo od mrtvih.⁷⁰ Žene su željele prve doći na Isusov grob, pa su se zbog toga žurile. Dok su hodale, raspravljale su o velikom nadgrobnom kamenu koje neće moći same otkotrljati, pa se pitaju tko će im pomoći. Začuđujuće je što žene raspravljaju tek sada o tom problemu, jer su Marija Magdalena i Marija Jakovljeva bile prisutne na Kalvariji te su gledale kako se Isusa polaže u grob koji je zatvoren kamenom (usp. Mk 15, 47). Kada dolaze do groba, uviđaju da je kamen otkotrljan s groba.⁷¹ Zbog toga se čitatelj pita tko je i kako pomaknuo veliki kamen. Apokrif Petrovog evanđelja (oko 150. godine) spominje da se kamen sam otkotrljao kada je snažni glas progovorio te su dva čovjeka sišla s neba. Marko, kao i u ostatku evanđelja, i u ovoj zgodi ostaje dosljedan osobnoj uporabi misterija.⁷²

Iznenadujuće je što se nisu čudile kada su uvidjele da je kamen otkotrljan, nego su se uplašile tek kada su vidjele mladića u bijeloj haljini koji sjedi s desne strane i govori im da je Isus uskrsnuo. Bibličari smatraju da mladić ženama nije izrekao riječi koje su zapisane u retku 6, nego da one služe za prenošenje uskrsne poruke propovjedničkim stilom. Marko povezuje prazan grob s uskrsnućem jer je tadašnja kršćanska zajednica bila zaokupljena s provjeravanjem fizičkih dokaza uskrsnuća.⁷³ Otkotrljani kamen ukazuje na natprirodno djelovanje, on je znak Isusove pobjede nad smrću.⁷⁴

2.3.3. Susret s mladićem u grobu (Mk 16, 5-7)

Žene, svjedoci Isusove smrti (usp. Mk 15, 40-41), dolaze na grob pomazati Isusovo tijelo. Ulazeći u grob ugledaju mladića koji sjedi s desna te se uplašiše. Marko ne usmjerava

⁶⁹ Usp. D. J. HARRINGTON, B. V. VIVIANO, R. J. KARRIS, R. J. DILLON, R. H. PERKINS, *Komentar evanđelja i Djela apostolskih*, 126.

⁷⁰ Usp. A. REBIĆ, *Isusovo uskrsnuće*, 82.

⁷¹ *Isto*, 82–83.

⁷² Usp. S. FUŽINATO, M. GRILLI, *Riječ Božja u ljudskom jeziku*, 88.

⁷³ Usp. A. REBIĆ, *Isusovo uskrsnuće*, 79–80.

⁷⁴ Usp. A. POPOVIĆ, *Isusova muka i smrt prema Markovu evanđelju*, 323.

pozornost na činjenicu praznog groba, nego na mladića i na njegove riječi koje upućuje ženama. Bijela haljina koju je mladić nosio upućuje na nebesko biće (usp. Mk 9, 3; Dn 7, 9-13). Samo Marko u svom evanđelju ga naziva mladićem (grč. *neaniskos*). Riječ »mladić« (grč. *neaniskos*) se kod Marka spominje još jedanput kada se opisuje mladić koji je pobjegao gol za vrijeme Isusovog uhićenja (Mk 14, 51). Bibličari zbog toga smatraju da postoji moguća poveznica između ta dva mladića. Neki smatraju da je riječ o istoj osobi, dok drugi govore da je taj mladić sam evanđelist ili osoba koja je prikupila i sastavila predaju kojom se evanđelist koristio. Evanđelje ne donosi nikakve dokaze koji bi potkrijepili tu tvrdnju, a ujedno je Markova teologija usmjerena na objavu Isusa Krista, a ne na određenu ljudsku osobu.⁷⁵ Neki bibličari smatraju da je mladić u bijeloj haljini zapravo anđeo.⁷⁶ Stari zavjet opisuje anđele kao mladiće koji su obučeni u bijelo (2 Mak 3, 26-34).⁷⁷

Mladić koji sjedi s desna u Isusovom grobu upućuje čitatelje na zgodu kada Jakov i Ivan pitaju Isusa da u njegovu kraljevstvu sjede njemu jedan s desna, a drugi s lijeva, na što Isus odgovara da će on sjediti s desna Ocu (usp. Mk 10, 37-40). Zbog toga slika mladića koji sjedi s desna označava postojanje bliskog odnosa između mladića i Isusa. Pojam haljine koju mladić nosi upućuje na Isusov govor o farizejima koji nose dugačke haljine (usp. Mk 12, 38). Iako su farizeji opisani u negativnom smislu, mladić vrlo vjerojatno ne nosi dugačku haljinu te ima drugačiju ulogu od farizeja. Uz to, bijela boja haljine asocira čitatelja na preobraženje kada je Isusova odjeća postala bijela (usp. Mk 9, 3). Marko putem tih pojmova utvrđuje mladićevu pozitivnu ulogu u ovoj sceni.⁷⁸

Žene su se uplašile kada su ugledale mladića. Marko koristi temu straha koji obuzima čovjeka kada susretne Boga. Marko za taj strah jedini koristi riječ *eksethambethestan*, glagol koji obuhvaća duboku čovjekovu nutarnju promjenu kao posljedicu velikog iznenađenja koje čovjeka prožima strahom i trepetom. Duboka promjena nastaje kada se čovjek susretne sa svetom stvarnošću koja nadilazi ljudski svijet (usp. Mk 10, 24-32) i zbog susreta s Isusom Kristom (usp. Mk 1, 27). U ovom slučaju promjena nastaje zbog Božje objave čije je sredstvo mladić. Marko za svoje evanđelje preuzima predložak Božje

⁷⁵ Usp. A. REBIĆ, *Isusovo uskrsnuće*, 83–84.

⁷⁶ Usp. A. T. LINCOLN, *The Promise and the Failure*, 292–293.

⁷⁷ Usp. X. LÉON-DUFOUR (ur.), *Rječnik biblijske teologije*, Zagreb, 1993., 1380.

⁷⁸ Usp. P. DANOVE, *The Characterization and Narrative Function of the Women at the Tomb*, 385–386.

objave iz starozavjetnih tekstova jer se Bog u Starom zavjetu objavljuje preko anđela koji onda postaju nositelji Božje objave. Čovjek koji se nađe pred Božjom prisutnosti osjeća sveti strah, jer ne može izdržati u nazočnosti svetoga.⁷⁹

Žene dolaze na grob pomazati Isusovo tijelo, a susreću se s Božjim glasnikom koji govori da je Isus uskrsnuo, čime je pobijedio smrt. Isusova muka, koja je središte evanđelja, biva dovršena jer je Bog uskrisio svoga Sina. Bibličari smatraju da poruka Isusovog uskrsnuća ima kerigmatsko značenje, koje se nalazi i u Djelima apostolskim (usp. Dj 4, 10; Dj 2, 23-24). Izraz »Nazarećanin« je prikaz rane kršćanske tradicije o Isusu (usp. Dj 2, 22; Lk 24, 19). »Nazarećanin« je naziv za Isusa koji je bio toliko često u uporabi da su se kršćani u nekim gradovima nazivali »Nazarećani«, zbog čega su Židovi u Palestini nedjelju nazivali »danom Nazarećana«. Te tvrdnje ukazuju da se Markovo evanđelje kreće na liniji prve kršćanske predaje.⁸⁰

Žene osjećaju strah jer se u grobu ne nalazi tijelo koje su došle pomazati, na što ukazuje prazan grob. Osjećaj straha se pojavljuje jer žene ne mogu razumjeti taj događaj. Mladić ohrabruje žene riječima: »Ne plašite se!« (Mk 16, 6), pozivajući ih da izađu iz sebe samih i da događaj praznog groba ne shvate na subjektivan način. Mladić nastavlja govoriti ženama o Isusu Nazarećaninu koji je bio raspet, ali je sada uskrsnuo. Njegove riječi su objava Božjeg spasonosnog djelovanja te ujedno skrivaju i otkrivaju Božju moć. Grob je prazan jer Isus nije mrtav, uskrsnuo je. Treća mladićeva izjava sadrži poslanje koje je povjereno ženama.⁸¹

Mladićeve riječi: »Uskrsnu! Nije ovdje!« (Mk 16, 6) nisu uzrok tvrdnje da je Isus uskrsnuo, nego je redosljed rečenice posljedični, što znači da je grob prazan zato što je Isus uskrsnuo, a ne da je Isus uskrsnuo zato što je grob prazan. Otkriće praznog groba za Marka nema apologetski motiv, kao što je to kod Mateja.⁸²

Marko s mladićevim riječima o Petru i učenicima ponovno predstavlja lik učenika koji je zadnji put spomenuo u 14, 50 i 14, 72). Ponovno uvođenje učenika na narativnu pozornicu je iznimno važno za publiku kojoj je namijenjeno evanđelje, jer ona ima već postojeću

⁷⁹ Usp. A. REBIĆ, *Isusovo uskrsnuće*, 83–84.

⁸⁰ *Isto*, 84.

⁸¹ Usp. S. FUŽINATO, M. GRILLI, *Riječ Božja u ljudskom jeziku*, 89.

⁸² Usp. A. REBIĆ, *Isusovo uskrsnuće*, 84–85.

autoritativnu vezu s Petrom i učenicima. Čitateljstvo očekuje da će Petar i učenici biti rehabilitirani, što se ostvaruje u mladićevim riječima koje podsjećaju na Isusovo obećanje o ponovnom susretu Isusa i učenika u Galileji (usp. Mk 14, 28). Pošto čitatelj već zna da se dogodio susret Isusa i učenika, svoju pažnju usmjerava na žene koje moraju prenijeti učenicima bitnu poruku o uskrsnuću.⁸³

Cjelokupno Isusovo spasenjsko djelovanje sažeto je u mladićevim riječima da je razapeti Isus uskrsnuo. Izraz »uskrsnuo je« označava ono što je Bog učinio za Isusa. Isusovim uskrsnućem se otkriva tajna Isusovog mesijanskog identiteta o kojem se moralo šutjeti sve do tog trenutka. Neki bibličari tvrde da je Marko mogao evanđelje završiti riječima Isusovog uskrsnuća jer je u njima sadržana tvrdnja da je tim događajem Bog, koji je Bog života, pobijedio smrt (usp. Mk 12, 27). Bog Isusovim uskrsnućem potvrđuje svoga Sina, njegovo djelovanje i poruku. S događajem uskrsnuća Bog je odgovorio na Isusov vapaj na križu: »Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio?« (Mk 15, 34) Bog je mogao u potpunosti napustiti svog Sina, ali je Bog veći od smrti te želi darovati svoj božanski život onome koji vrši njegovu volju.⁸⁴

Mladić ženama povjerava poslanje navještaja uskrsnuća njegovim učenicima. Žene su poslone s porukom koja treba ostvariti ponovno zajedništvo Isusa i učenika. Uloga žena u prenošenju te poruke je bitna, jer su učenici prekinuli povezanost s Isusom za vrijeme uhićenja (Mk 14, 50-52) te ne mogu ponovno stupiti u kontakt s njim. Unatoč nevjeri učenika, Isus im oprašta i ponovno ih poziva da stupe u zajedništvo s njim. Marko ističe ulogu Petra, iako je tri puta zatajio Isusa (usp. Mk 14, 66-72). Vijest koju žene trebaju prenijeti učenicima je dvostruka, jer je to vijest o Isusovom uskrsnuću i budućem ponovnom susretu Uskrslog i učenika u Galileji. Također ta poruka ukazuje na Isusovo opraštanje nevjeri učenika te željom za ponovnim zajedništvom. Tijelo koje žene nisu mogle vidjeti na grobu je tijelo koje će učenici vidjeti u Galileji.⁸⁵

Poruka koju mladić govori ženama je poruka novoga života. Mladić traži da žene izađu iz groba, čime će dobiti novi život jer su poslone, kao apostoli, propovijedati mladićeve

⁸³ Usp. P. DANOVE, *The Characterization and Narrative Function of the Women at the Tomb*, 389.

⁸⁴ Usp. A. POPOVIĆ, *Isusova muka i smrt prema Markovu evanđelju*, 323–325.

⁸⁵ *Isto*, 325–327.

riječi učenicima. To predstavlja novi život za njih jer je ta radnja, u društvenom i religioznom smislu, bila zadržana samo za muškarce.⁸⁶

2.3.4. *Bijeg žena iz groba i šutnja (Mk 16, 8)*

Kraj Markovog evanđelja u 16, 8 je dvostruki narativni komentar kojim Marko zaključuje evanđelje. U retku 16, 8 se dva puta pojavljuje grčki veznik *gar* putem kojeg Marko objašnjava bijeg i šutnju žena. Marko se u ovom retku služi tehnikom unutarnje perspektive koja omogućuje da čitatelj shvati poruku i svrhu evanđelja. Reakcija na vijest o Isusovom uskrsnuću budi osjećaj svetog straha kod žena, čime bi se moglo zaključiti da će susret Isusa i učenika u Galileji također sadržavati sveti strah. Marko svoje evanđelje ne završava sa susretom Uskrslog u Galileji, nego strahom koji traje, čime želi istaknuti da prihvaćenje Isusovog poslanja od čitatelja zahtijeva stalnu borbu za boljim razumijevanjem Isusovog identiteta.⁸⁷

Marko na kraju svog evanđelja još jednom iznenađuje svoje čitatelje. Ranije u evanđelju je to učinio u bijegu učenika (Mk 14, 50-52) koji je prikazan kao skandalozna reakcija u uskoj povezanosti s bijegom golog mladića. Bijeg je skandalozan, a šutnja žena je u potpunosti neprikladna. Mladićeve riječi o ponovnom susretu Isusa i učenika čitatelj povezuje s osjećajem radosti te je zbog toga šutnja žena u potpunoj suprotnosti budućem radosnom događaju ponovnog sastanka u Galileji. Još je više šokantno što žene nisu poslušale božansku naredbu mladića.⁸⁸

Žene nakon mladićevih riječi krenu bježati te nikome ništa nisu govorile o tom događaju jer ih je obuzeo strah (Mk 16, 8). Ovaj redak može biti neshvatljiv jer je šutnju žena jako teško protumačiti te zbog toga neki bibličari smatraju da je kraj Markovog evanđelja izgubljen. Marko je ovim retkom želio naglasiti vremenski razmak između Isusovog uskrsnuća i ljudi koji primaju vijest o uskrsnuću. Razlog takvog mišljenja je u tome što Marko često opisuje zbunjenost i strah koji nastaju nakon čovjekovog susreta s Isusom Mesijom, što rezultira čovjekovom šutnjom. Marko je jedini od evanđelista koji naglašava paralizirajući strah žena. To je sveti strah koji nastaje tijekom Božje objave.

⁸⁶ Usp. M. SABIN, *Women Transformed*, 160.

⁸⁷ Usp. B. MRAKOVČIĆ, *Problem i poruka otvorenog završetka Markovog evanđelja*, 25–28.

⁸⁸ Usp. T. E. BOOMERSHINE, *Mark 16:8 and the Apostolic Commission*, u: *Journal of Biblical Literature* 100(1981.)2, 225–239., ovdje 229.

Trepet ili zaprepaštenost (*ekstasis*) koju čovjek osjeća kao posljedicu susreta s Bogom (usp. Lk 5, 26; Dj 3, 10; 1 Kor 11, 7), često se pojavljuje u Bibliji.⁸⁹ Strah koji obuhvaća žene je isti strah koji mnoštvo osjeća u trenutku preobraženja (Mk 9, 15).⁹⁰

Redak 8b u kojem nikome ništa ne govore može podsjetiti čitatelja na Isusove riječi na početku evanđelja kada govori gubavcu: »nikomu ništa ne kazuj« (Mk 1, 44), zapovijedajući mu da nikome ne otkriva njegov pravi identitet. Marko kroz svoje evanđelje često spominje Isusovu želju da se ne govori o njegovom istinskom identitetu (usp. Mk 5, 43; 7, 36; 9, 9), odnosno Marko se vješto koristi motivom mesijanske tajne. Narativnu građu prati element tajnosti Isusovog mesijanstva o kojem ne smiju pričati ni učenici ni ljudi koje Isus susreće. Kako radnja evanđelja teče, tako Isus govori trojici učenika da će biti vrijeme kada će njegova tajna biti poznata, a čitatelj dobiva informaciju da će se to dogoditi kada Sin Čovječji uskrsne od mrtvih (usp. Mk 9, 9). Zbog toga kada evanđelje dođe do govora o Isusovom uskrsnuću, čitatelj očekuje da će se ta vijest proširiti, jer u tom trenutku prestaje tajna nad Isusovim identitetom.

Čitatelj najviše očekuje takav tijek radnje kada mladić govori ženama da prenesu njegovu poruku koju je moguće prenijeti tek nakon uskrsnuća. Evanđelist je stvorio radnju od koje čitatelji imaju određena očekivanja, no radnja evanđelja završava naglo i paradoksalno. Kroz evanđelje je čitatelj Isusovu tajnu mogao smatrati nerealističnom te je gubavac svjedočio o Isusu kao Mesiji (usp. Mk 1, 45). Završetak evanđelja traži od žena da govore o Mesiji, što je lakša radnja od šutnje, ali one svejedno ne govore. Čitatelj dobiva dojam da će tvrdnja o Isusovom uskrsnuću ostati samo s njima te da ju nikome neće reći.⁹¹

Reakcija žena na mladićeve riječi se može tumačiti na više načina. Zagovaratelji apologetskog tumačenja smatraju da su žene poslušale prve mladićeve riječi »idite« jer su izašle iz groba, a »bježanje« je udaljavanje od groba i smrti. Riječi »nikomu ništa ne rekoše« se mogu protumačiti da žene nisu rekle za taj događaj onima koji nisu bili učenici, ali su sve rekle učenicima.⁹² Neposlušnost žena neugodno iznenađuje čitatelja jer je vijest o uskrsnuću iznimno važna za učenike. Također je problematično to što su žene tijekom

⁸⁹ Usp. A. REBIĆ, *Isusovo uskrsnuće*, 85–86.

⁹⁰ Usp. P. DANOVE, *The Characterization and Narrative Function of the Women at the Tomb*, 387.

⁹¹ Usp. A. T. LINCOLN, *The Promise and the Failure: Mark 16:7,8*, u: *Journal of Biblical Literature*, 108(1989.)2, 283-300., ovdje 290.

⁹² Usp. S. FUŽINATO, M. GRILLI, *Riječ Božja u ljudskom jeziku*, 92.

evanđelja prikazane kao pozitivni likovi, ali mladićeva se zapovijed odnosi na prenošenje poruke koja je namijenjena Petru i apostolima, pa se šutnja žena odnosi na sve ljude i na sve doživljaje koje su iskusile na grobu. Zbog toga, prema nekim autorima, šutnju žena ne treba tumačiti kao neposluh, nego kao izraz diskrecije jer je mladićeva poruka namijenjena isključivo apostolima.⁹³ No ta interpretacija pogrešno shvaća Markovo izvješće o uskrsnuću i cijelo evanđelje koje je obilježeno paradoksima.⁹⁴

Zastupnici redakcijskog tumačenja smatraju da su bijeg i šutnja žena u skladu s mesijanskom tajnom. Zbog toga drže da mladićeve riječi ženama o prenošenju vijesti uskrsnuća i ponovnom susretu s Isusom nije zapisao originalni evanđelist, nego da je djelo jednog od kasnijih redaktora. Cjelokupno Markovo evanđelje sadrži mesijansku tajnu kojom Isus želi skriti svoj identitet, ali bibličari smatraju da ovaj tekst ne donosi zapovijed o šutnji, nego zapovijed o naviještanju uskrsnuća. Sam Isus govori da će nakon uskrsnuća zabrana govora o njegovom identitetu biti u potpunosti uklonjena (Mk 9, 9).⁹⁵

Markovo evanđelje završava šokantno i bez susreta Isusa i učenika. Čitatelji evanđelja čuju da su žene ostale bez riječi, što je rezultat transcendentnog događaja te vrlo vjerojatno sami reagiraju na isti način kao i žene. Doduše, čitatelji evanđelja su u povlaštenom položaju, jer znaju da je vijest o uskrsnuću bila prenesena učenicima te je zasigurno došlo do ponovnog susreta Isusa i učenika u Galileji. Zbog toga čitatelji neće u potpunosti osjećati »strah i trepet« (usp. Mk 16, 8), nego mogu osjećati suosjećanje, nadu i strah. Oni slušatelji koji su suosjećali s ženama, dok su bile prisutne tijekom Isusove muke i smrti, osjećat će suosjećanje i opravdavati će šutnju žena kao ljudsku reakciju na susret s Bogom.⁹⁶

Čitatelj očekuje da će kraj evanđelja završiti sa sretnim završetkom, jer će žene reći mladićeve riječi učenicima, kao što je to Matej opisao (usp. Mt 18, 8). Paradoks završetka Markovog evanđelja je u tome što im mladić govori da govore, ali one nikome ništa nisu rekly.⁹⁷ Većina bibličara smatra da čitatelj shvaća da su žene unatoč prvotnom strahu

⁹³ Usp. B. MRAKOVČIĆ, Problem i poruka otvorenog završetka Markovog evanđelja, u: *Crkva u svijetu*, 44(2009.)1, 2009, 7-29., ovdje 19-20.

⁹⁴ S. FUŽINATO, M. GRILLI, *Riječ Božja u ljudskom jeziku*, 92.

⁹⁵ *Isto*, 92.

⁹⁶ Usp. M. R. WHITENTON, *Feeling the Silence*, 286–288.

⁹⁷ Usp. A. T. LINCOLN, *The Promise and the Failure*, 289–290.

prenijele vijest o Isusu učenicima, iako Marko to ne spominje jer ne trebaju učenici ni žene odgovoriti na Isusov poziv, nego se traži odgovor čitatelja te je on pozvan svakodnevno nasljedovati Isusa i na taj način upoznavati istinski Isusov identitet kako bi ga mogao svjedočiti i nasljedovati.⁹⁸

Kerigmatski karakter evanđelja osobito dolazi do izražaja u zadnjoj rečenici: »One nikomu o tome ne rekoše ništa jer se bojahu.« (Mk 16, 8b) Neki bibličari tu rečenicu smatraju kao otvorenim završetkom evanđelja kojim Marko potiče čitatelja da sam zauzme stav o Isusovoj smrti i uskrsnuću te da u potpunosti prihvati i nasljeđuje Isusa.⁹⁹

Čitatelj nakon čitanja otvorenog završetka evanđelja pretpostavlja da je šutnja žena bila privremena te da su one u nekom trenutku prenijele poruku učenicima o Isusovom uskrsnuću. Ako je tišina žena bila apsolutna i stvarno nikome ništa nisu rekle o događaju na praznom grobu, čitatelj se pita kako je onda vijest o Isusovom uskrsnuću, a onda i evanđelje, došlo do njega. Neki bibličari, poput Paula i Linde Badham, smatraju da je ili šutnja žena bila apsolutna ili da su one krenule govoriti o tom događaju tek nakon 30 – 40 godina. Bibličari Badham smatraju da je evanđelist Marko prvi čovjek kome su rekle za taj događaj oko 60. godine. Mala je mogućnost da je ta teorija točna, jer je kršćanska poruka uskrsnuća već tada bila dobro prisutna i ukorijenjena na Mediteranu i u Rimskom carstvu.¹⁰⁰

Ponašanje koje se pojavljuje kod žena kada čuju mladićeve riječi proizlazi iz događaja uskrsnuća koje nadilazi ljudsko iskustvo. Marko ne želi reći da su žene zauvijek šutjele o tom događaju jer je čitatelj evanđelja upoznat s pričom o Isusovom uskrsnuću, njegovom susretu s učenicima i širenjem kršćanske poruke po svijetu. Ranokršćanski čitatelj evanđelja shvaća da Markovo evanđelje ne završava neuspješno, nego zna da će Bog pobijediti i da će se radosna vijest Isusovog uskrsnuća proširiti neovisno o ljudskoj slabosti, nevjeri i šutnji. Marko želi poručiti čitatelju da sluša Isusove riječi i da nastavi prenositi vijest o Isusovom uskrsnuću.¹⁰¹

⁹⁸ Usp. B MRAKOVČIĆ, Problem i poruka otvorenog završetka Markovog evanđelja, 25–28.

⁹⁹ Usp. J. GNILKA, *Teologija Novog zavjeta*, 124.

¹⁰⁰ Usp. G. O'COLLINS, The Fearful Silence of Three Women (Mark 16:8c), u: *Gregorianum* 69(1988.)3, 489–503., ovdje 491.

¹⁰¹ Usp. A. POPOVIĆ, *Isusova muka i smrt prema Markovu evanđelju*, 328–329.

Ako se šutnja žena tumači kao fizički izražaj unutarnjeg straha, onda se takva šutnja ne može negativno tumačiti kao neposluš mladićevoj zapovijedi, nego ju treba gledati kao prikaz ljudske nemoći nad božanskim susretom. Marko koristi motiv svetog straha koji je u Svetom Pismu uvijek prikazan kao prolazan, pa je bijeg i šutnja žena prolazan događaj. Postoji velika mogućnost da su žene dobile sposobnost govora kada su se odmaknule od groba te su otišle učenicima, izrekle mladićeve riječi i tako izvršile svoje poslanje. Takvo tumačenje objašnjava postojanje izvješća o praznom grobu i susret Isusa s apostolima. Šutnja koja proizlazi kao reakcija na susret s živim Bogom ukazuje na to da se susret s Bogom ne može objasniti riječima. Zbog toga Marko s motivom šutnje koristi motiv zapanjenosti jer tako se upućuje na dublju poruku čuda, čime se ukazuje na Isusov identitet. Šutnja žena ukazuje na to da ljudske riječi nemaju mogućnost reproduciranja onoga što se dogodilo u otajstvu uskrsnuća. Šutnja omogućuje ženama da dublje proniknu u same sebe te da se na takav način susretnu s uskrsnim Isusom.¹⁰²

Bog s uskrsnućem svoga Sina pobjeđuje smrt i potvrđuje Isusovo poslanje. Božje djelovanje je toliko snažno, sveto i neshvatljivo da se kod žena javlja strah. Njihova potresenost ukazuje na istinsku Božju narav i potvrdu Božjeg Sina. Završetak Markovog evanđelja iznenađuje čitatelja, a svrha završetka je da čitatelja podsjeti na božansku narav uskrsnuća. Poruka upućena učenicima i ženama je zapravo upućena svakom čitatelju jer je on pozvan krenuti prema Uskrsnom u Galileju. Čitatelji su upoznati s likom i djelom Isusa Krista putem evanđelja i drugih tradicija, ali se nisu osobno susreli s Isusom.¹⁰³

Marko u završetku evanđelja ne donosi odgovore na pitanja čitatelja jer namjerno želi ostaviti otvoren i paradoksalan završetak. Cijelo Markovo evanđelje je puno paradoksa, od želje da Isusov identitet ostane skriven, odbačenog i raspetog Mesije, pa sve do bijega i šutnje žena koje su suočene s radosnom vijesti uskrsnuća i pobjede smrti. Otvoreni završetak evanđelja omogućuje da čitatelj zauzme vlastitu ulogu u naviještanju i nasljedovanju Isusa. Isus traži od čovjeka da bude s njim u muci i smrti, ali i tijekom radosne vijesti uskrsnuća. Čitatelj sam mora odabrati hoće li krenuti prema Galileji i osobno se susresti s njim ili će zbog straha pobjeći. Evanđelist je navijestio cjelokupno Isusovo djelovanje, muku, smrt i uskrsnuće na koje je čitatelj pozvan sam dati odgovor.¹⁰⁴

¹⁰² Usp. B. MRAKOVČIĆ, *Problem i poruka otvorenog završetka Markovog evanđelja*, 23–25.

¹⁰³ Usp. A. POPOVIĆ, *Isusova muka i smrt prema Markovu evanđelju*, 331.

¹⁰⁴ Usp. S. FUŽINATO, M. GRILLI, *Riječ Božja u ljudskom jeziku*, 93–94.

2.4. AKTUALIZACIJA TEKSTA

Marko u 16, 1-8 daje pogodan završetak evanđelja ako se taj dio teksta promatra kao prispodoba čija je svrha potaknuti čitatelje na njihovu ulogu u širenju radosne vijesti o Isusovom uskrsnuću. Marko u svom evanđelju stavlja veliki naglasak na učenike, pa je vrlo vjerojatno pišući kraj evanđelja također imao pred sobom učenike svakoga vremena.

Bibličari su složni u tvrdnji da Marko ne piše o Isusu kao što su druga tada postojeća djela pisala o glavnim likovima koji su bili predstavljeni kao junaci. Isus kojeg Marko opisuje je na početku zavijen mesijanskom tajnom te kako pripovijest teče junak postaje tragičan lik, umjesto moćnog i snažnog Boga. Stari zavjet se koristi junakom kojega je svijet odbacio, ali kraj priče uvijek ima sretan završetak kojim se junak opravdava, dok su njegovi neprijatelji kažnjeni. Marko prikazuje Isusa koji je lažno optužen, mučen i ubijen, ali na kraju junak priče nije javno opravdan. Ali Marko u svom evanđelju povremeno daje naznaku nade da smrt nije kraj za Isusa, ali narativni tijek evanđelja ukazuje da će doći do tragičnog završetka.

Čitatelji Markovog evanđelja u Rimu znaju kako će napeta priča završiti, iako znaju da će Isus uskrsnuti. Vrlo vjerojatno su čitatelji na kraju očekivali priču o uskrsnom Isusu koji je pobijedio smrt, jer se božanski junak priče koji je uvijek činio dobro mora na kraju javno rehabilitirati. Marko donosi samo par kratkih činjenica o Uskrsu te evanđelje završava bez pobjede junaka. Čitatelji su iznenađeni jer reakcija žena ne bi trebala biti šutnja, nego prenošenje vijesti o Kristovom uskrsnuću.¹⁰⁵

Marko koristi kraj svog evanđelja kao poziv za učeništvo koje je otvoreno svima. Žene koje su kroz cijelo evanđelje prikazane kao vjerne učenice, na kraju evanđelja bježe isto kao i učenici. Njihov strah je moguće opravdati zbog susreta s Bogom koji se očituje preko praznog groba i mladića, ali ne može se opravdati njihova šutnja. Neuspjeh žena, isto kao i neuspjeh učenika, nastaje jer nemaju povjerenja u Božju snagu. Učenici se boje Isusove moći na moru (Mk 4, 35-41; 6, 45-52), izražavaju nepovjerenje kada Isus od njih traži pomoć za hranjenje gladnog mnoštva s malo hrane (Mk 6, 30-44; 8, 1-10), osjećaju strah za vrijeme Isusovog preobraženja (9, 2-8). Učenici ne shvaćaju potpuno Božju moć i snagu te se isti motiv straha pojavljuje kod žena u ovoj zgodi. Ironija evanđelja je u tome

¹⁰⁵ Usp. K. MAGDA, Jer se bojahu... Marko 16,8 kao tipičan završetak jedne prispodobe, 24–26.

što žene ostaju vjerne Isusu dok je na križu, ali bježe kada su suočene sa sretnom vijesti uskrsnuća.¹⁰⁶

Markovo evanđelje zahtjeva od čitatelja da bude vjerni Isusov učenik i da završi ono što žene nisu mogle završiti. Takav kraj evanđelja ne znači prestanak nasljedovanja Isusa jer je neuspjeh dio učenja. Marko uvjerava svoje čitatelje da i oni mogu pasti kao žene i učenici u svom poslanju, ali se pravi Isusov učenik mora ustati i ponovno nastaviti slijediti Isusa. Markova poruka je da je ljudski neuspjeh početak istinskog učenja. Stoga Marko poziva čitatelje da budu istinski Isusovi učenici koji imaju povjerenja u Božju moć.¹⁰⁷

Neuspjeh žena daje retoričku težinu Isusovom obećanju jer će ono nadići njihovu šutnju. Marko se koristi takvim završetkom evanđelja da bi čitatelji razumjeli međusobnu ovisnost pojmova straha i ispunjenja obećanja. Otvoreni kraj evanđelja omogućuje da čitatelj postane dio naracije radosne vijesti i odluči želi li služiti Isusu do križa ili će ga obuhvatiti strah i nevjera kao učenike i žene. Čitatelji trebaju nastaviti služiti Isusu tamo gdje su žene i učenici zakazali, a to ostvaruju samo ako postanu istinski Isusovi učenici koji će naviještati vijest o uskrsnuću po čitavom svijetu.¹⁰⁸

Marko je jedini evanđelist koji svoj spis završava na takav način te su vrlo rano redaktori evanđelja nadodali završetak u kojem žene odlaze učenicima kojima govore da je Isus uskrsnuo. Evanđelist je sigurno bio upoznat s takvim završetkom priče o Isusu, ali u svom spisu ne daje pravu sliku povijesnog Isusa. Kraj Markovog evanđelja je nelogičan jer se vijest o Mesiji mora objaviti te strah koje žene osjećaju ne može biti dovoljan razlog šutnje o takvoj vijesti.¹⁰⁹ Otvoreni završetak evanđelja ima pastoralnu ulogu jer treba čitatelja ohrabriti da ustraje u vjeri i nasljedovanju Isusa Krista. Čitatelj vidi samoga sebe u ženama jer i on često sam ne vjeruje i posrće na svom putu nasljedovanja Raspetoga. Cijelo evanđelje govori da je potrebno patiti i ići zajedno s Isusom na križ da se postane pravi Isusov učenik. Marko čak ni nakon Isusovog uskrsnuća ne daje lažnu nadu, nego onu istinsku nadu i ohrabrenje u prihvaćanju Isusovog križa zajedno s Isusom. Isusovo obećanje učenicima će se ostvariti, ali će se to obećanje ticati i samog čitatelja. Obećanje

¹⁰⁶ J. DEWEY, *Women in the Gospel of Mark*, 27–28.

¹⁰⁷ *Isto*, 28–29.

¹⁰⁸ Usp. J. W. AERNIE, *Cruciform Discipleship: The Narrative Function of the Women in Mark 15–16*, u: *Journal of Biblical Literature* 135(2016.)4, 779–797., ovdje 786–787.

¹⁰⁹ Usp. K. MAGDA, *Jer se bojahu...* Marko 16,8 kao tipičan završetak jedne prisposobe, 24–26.

dano učenicima u Mk 14, 28 se ostvarilo unatoč šutnji žena (Mk 16, 7), pa zbog toga čitatelj može biti siguran da će se ostvariti Isusove riječi o paruziji (Mk 9, 1; 13, 26). Markovo evanđelje stavlja u odnos ljudski neuspjeh i potpunu Božju pobjedu koja ne ovisi o ljudskim manama. Svrha ovog evanđelja je ta što je Marko želio ponovno uvjeriti svoje čitatelje, koji su se suočavali s rimskim progonima, da je potrebno slijediti Isusa i na takav način postati pravi Isusov učenik.¹¹⁰

¹¹⁰ Usp. A. T. LINCOLN, *The Promise and the Failure*, 297.

Zaključak

Evandelist Marko opisuje da žene na mladićeve pozitivne i ohrabrujuće vijesti o Isusovom uskrsnuću reagiraju bijegom i šutnjom. Zajednica koja je slušala Markovo evanđelje je očekivala sretan završetak u kojem je došlo do ponovnog susreta između Isusa i njegovih učenika. Za prvog čitatelja je iznimno bitna informacija o ponovnom susretu učenika s Uskrsnim jer tim susretom učenici postaju navjestitelji radosne vijesti te ponovno stupaju u bliski odnos s Isusom. Tadašnja zajednica je imala blizak odnos s Petrom i učenicima te im je zbog toga potrebna rehabilitacija učenika. Zbog toga čitatelja ovakav kraj iznenađuje i preplavljuje ga emocijama, ali on shvaća da je šutnja žena trajala jedno kratko vrijeme te da su one mladićeve riječi prenijele učenicima jer su oni sami bili upoznati s viješću uskrsnuća. Današnjeg čitatelja takav kraj evanđelja još više iznenađuje jer često ne razumije poruku takvog završetka te će nastaviti čitati dodatak evanđelja koji opisuje susret učenika s Uskrsnim, što je očekivani i sretan završetak.

Evandjelje opisuje bliski odnos Isusa s učenicima, ali i ženama. Učenici su na početku evanđelja bili prikazani kao uzori, no kako se bližio događaj Isusove muke i smrti, učenici postaju nevjerni i ne razumiju Isusov istinski identitet te bježe za vrijeme Isusovog uhićenja. Nasuprot učenicima stoje žene koje su u evanđelju prikazane kao pozitivni likovi koji znaju da je Isus obećani Mesija. Žene ostaju s Isusom za vrijeme njegove muke, smrti i ukopa te preuzimaju ulogu učenika. Zbog toga su žene prve osobe koje su čule radosnu vijest Uskrsloga. Ali umjesto da ispune svoju ulogu navještaja Isusova uskrsnuća one bježe i šute.

Takvim završetkom evanđelja Marko poziva čitatelja da se odluči hoće li, poput žena, pobjeći i šutjeti ili će krenuti na put u Galileju i tamo se susresti s Uskrsnim. Nasljedovati Isusa znači nositi s njim križ kroz muku, patnju i bol, ali i ponovno se susresti s njim u svjetlu uskrsnuća. Zbog toga Marko poziva svakog čitatelja da svojim osobnim životom sam ispiše svoj završetak evanđelja: šutnjom ili navještajem.

Bibliografija

Crkveni izvori

REBIĆ, Adalbert, FUČAK, Jerko, DUDA, Bonaventura (ur.), *Jeruzalemska Biblija. Stari i Novi zavjet s uvodima i bilješkama iz »La Bible de Jerusalem«*, Zagreb, 2011.

Knjige

BROWN, Raymond Edward, *Uvod u Novi zavjet*, Zagreb, 2008.

COLE, R. Alan, *Evandjelje po Marku. Uvod i komentar*, Daruvar, 1997.

DUGANDŽIĆ, Ivan, *Biblijska teologija Novog zavjeta*, Zagreb, 2004.

EDWARDS, James R., *The Gospel According to Mark*, Cambridge, 2002.

FUŽINATO, Silvana, GRILLI, Massimo, *Riječ Božja u ljudskom jeziku. Tumačenje Biblije u komunikacijskoj perspektivi*, Zagreb, 2019.

GNILKA, Joachim, *Teologija Novog zavjeta*, Zagreb, 1999.

HARRINGTON, Wilfred J., *Uvod u Novi zavjet. Spomen ispunjenja*, Zagreb, 1975.

HARRINGTON, Daniel J., VIVIANO, Benedict T., KARRIS, Robert J., DILLON, Richard J., PERKINS, PHEME, *Komentar Evandjelja i djela apostolskih*, Sarajevo, 1997.

JARAK, Vjeko-Božo, LADAN, Tomislav, *Evandjelje po Marku*, Mostar, 1990.

LIMBECK, Meinrad, *Markovo evandjelje*, Zagreb, 1999.

POPOVIĆ, Anto, *Isusova muka i smrt prema Markovu evandjelju. Egzegetsko-teološki komentar*, Zagreb, 2009.

REBIĆ, Adalbert, *Isusovo uskrsnuće. Izvješća – poruka – vjera. Raščlamba novozavjetnih izvješća o uskrsnuću Isusa Krista*, Zagreb, 1999.

Članci

AERNIE, Jeffrey W., Cruciform Discipleship: The Narrative Function of the Women in Mark 15–16, u: *Journal of Biblical Literature* 135(2016.)4, 779–797.

BOOMERSHINE, Thomas E., Mark 16:8 and the Apostolic Commission, u: *Journal of Biblical Literature* 100(1981.)2, 225–239.

DANOVE, Paul, The Characterization and Narrative Function of the Women at the Tomb (Mark 15:40-41.47; 16:1-8), u: *Biblica* 77(1996.)3, 375–397.

DEWEY, Joanna, Women in the Gospel of Mark, u: *Word & World* 26(2006.)1., 22–29.

LINCOLN, Andrew T., The Promise and the Failure: Mark 16:7,8, u: *Journal of Biblical Literature* 108(1989.)2, 283–300.

MAGDA, Ksenija, Jer se bojahu... Marko 16, 8 kao tipičan završetak jedne prispodobe, u: *Crkva u svijetu* 48(2013.)1, 7–27.

MALICK, David E., An Examination of Jesus' View of Women through Three Intercalations in the Gospel of Mark, u: *Priscilla Papers* 27(2013.)3, 4–15.

MRAKOVČIĆ, Božidar, Problem i poruka otvorenog završetka Markovog evanđelja, u: *Crkva u svijetu* 44(2009.)1, 7–29.

O'COLLINS, Gerald, The Fearful Silence of Three Women (Mark 16:8c), u: *Gregorianum* 69(1988.)3, 489–503.

SABIN, Marie, Women Transformed: The Ending of Mark is the Beginning of Wisdom, u: *CrossCurrents* 48(1998.)2, 149–168.

WHITENTON, Michael R., Feeling the Silence: A Moment-by-Moment Account of Emotions at the End of Mark (16:1-8), u: *The Catholic Biblical Quarterly* 78(2016.)2, 272–289.

Rječnici i enciklopedije

ALEXANDER, David, ALEXANDER Pat, *Biblijski priručnik. Mala enciklopedija*, Zagreb, 1989.

LÉON-DUFOUR, Xavier (ur.), *Rječnik biblijske teologije*, Zagreb, 1993.